

TALLINNA ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE INSTITUUT

Liset Kivioja

MÜTOLOOGILISE MAASTIKU KONSTRUEERIMINE
PAGANAMAA NÄITEL

Bakalaureusetöö

Juhendaja dotsent Marju Kõivupuu

Tallinn 2020

Olen koostanud lõputöö iseseisvalt. Kõik selle kirjutamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

/Allkiri/

Sisukord

<i>Sissejuhatus</i>	4
<i>1. Paganamaa kui kultuurigeograafiline piirkond</i>	6
<i>2. Paganamaa kohanime kujunemine</i>	8
<i>3. Kes on Vanapagan/vanapaganad?</i>	10
<i>4. Paganamaa kui turismi tõmbekeskus</i>	13
<i>5. Paganamaa pärimuses</i>	18
<i>6. Paganamaa kirjanduses, mälestustes</i>	21
<i>7. Mütoloogiline maastik ja selle kujunemine/teadlik kujundamine</i>	24
<i>8. Paganamaa läbi kohalike silmade</i>	26
<i>Kokkuvõte</i>	33
<i>Kasutatud kirjandus</i>	35
<i>Constructing and designing a mythological landscape on the basis of Paganamaa.</i> <i>Summary</i>	38
<i>Lisa 1. Paganamaa valss</i>	41
<i>Lisa 2. Intervjuu küsimuste näidis</i>	42
<i>Lisa 3. Fotod sügisesest Paganamaast</i>	44

Sissejuhatus

Käesolev bakalaureusetöö uurib kohapärimuse kasutamist Paganamaa kui mütoloogilise maastiku kujundamisel. Paganamaa kui kultuurigeograafilise piirkonna identiteet on kontsentreeritud ümber mütoloogilise hiiu – Vanapagana, kelle tegevusega on seostatud Paganamaa vaheldusrikast maastikku. Geograafiliselt asub Paganamaa Võrumaa lõunaservas ning paikneb Haanja kõrgustiku edelaserval Rõuge vallas ja jääb Krabi külast edelasse. Paganamaa lõunapiiriks on mööda Eesti-Läti riigipiiri kulgev Piiriorg, mis poolitab Kikkajärve, Sarapuujärve, Liivajärve ja Mudajärve.

Mütoloogilise maastiku all mõistan maa-ala, mille paigaidentiteedi kujunemisel ja kujundamisel on keskne roll mõnel mütoloogilisel tegelasel ja/või rahvapärimusel. Mütoloogiline maastik on tugevalt seotud just kohapärimusega, mida võib defineerida kui koha ja inimese suhet näitavat ja seda selgitavat pärimust, mille hulka kuuluvad nii uskumused, kombekirjeldused, ajalooline pärimus, inimeste mälestused kui ka (koha)muistendid, mida sageli võetakse kui tõestisündinud lugusid (Päll 2016: 13). Melika Kindel kirjutab oma magistritöös, et kohapärimust väärtustatakse paikkondlikku identiteeti loova ja toetava aspekti tõttu ning seda on hakatud laiemalt uurima alates 1990. aastate teisest poolest (Kindel 2005: 5, 11). Mari-Ann Remmeli magistritöös „Eesti kohapärimus folkloristliku uurimisainena“ (2001) sõnastatud kohapärimuse määratlus ja klassifikatsioonid on seni kõige tuntumad. Remmeli kohapärimuse määratlusest lähtun ka mina oma uurimistöös.

Töö eesmärk on uurida maastiku ja pärimuse suhteid Paganamaal ning pärimuse rakendamist turismimajanduses ja kohaloomes. Teema on aktuaalne, sest globaliseerivas maailmas on paigaidentiteet tähtis ning selle kujundamine on kohalikele mitte ainult osa identiteediloomest, vaid ka üks võimalikke sissetulekuallikaid turismi näol. Bakalaureusetöös uurin, millal ja miks jäi piirkonna üldnimena domineerima Paganamaa ja kuidas on Vanapagana muistendid aidanud konstrueerida piirkonna identiteeti. Samuti uurin, kuidas turundatakse Paganamaa atraktiivset piirkonda tänapäeval – kuidas on omavahel lõimitud kohamuistendid ja loodus(haridus).

Teemaga tegeledes tekkis üks keeleline küsimus: millal ja miks kirjutatakse vanapagan väikese, millal suure algustähega. Oma uurimuses võtan aluseks folkloristide Eduard Laugaste ja Ellen Liivi käsitle, et Vanapagan ainsuslikus vormis on suure tähega ja pärisnimi ning vanapaganad mitmuslikus vormis on väikese tähega ehk üldnimi.

Töö teoreetiline raam toetub kultuuriteoreetilistele maastiku-uuringutele, mille kohta leian teavet Marju Kõivupuu artiklist „Pärimus maastikul, maastik pärimuses“ (2014), Melika Kindeli magistritööst „Vaateid kohapärimuse väärtustamisele lähtuvalt Lahemaa turismisituatsioonist“ (2005) ja Lona Pälli magistritööst „Ökosemiootiline vaade keskkonna modelleerimisele Eesti kohapärimuses Kakerdaja rabaga seotud pärimuse näitel“ (2016). Informatsiooni Vanapagana kohta kogun Marju Kõivupuu „Ööülikooli“ salvestusest „Paganamaa paganatest“ (2019), Ants Viirese artiklist „Kui vana on vanapagan?“ (1989), Eduard Laugaste ja Ellen Liivi muistendiraamatust „Muistendid Vanapaganast“ (1970) ja ka Madis Arukase ja Auli Küti koostatud õppematerjalist „Vanapaganatest eesti rahvaluules“ (2011). Olulist teavet saan Vello-Taivo Denksi ülevaateosest „Paganamaa“ (1978), Margit Turbi koostatud trükiselt „Paganamaa maastikukaitseala“ ning Pille Tomsoni ja Kaupo Kohvi koostatud Paganamaa maastikukaitseala kaitsekorralduskavast (2009). Paganamaa nime kujunemise peatükis kasutan „Eesti kohanimeraamatut“ (2016). Lisaks töotan läbi Aime Maripuu rahvapärimusel põhineva ilukirjandusteose „Paganamaa legend“ (1980), Julius Ungu elul ja mälestustel põhinevad juttude kogud Paganamaa maastikust ja seal elanud inimestest: „Minu lapsepõlve Paganamaa“ (1987) ja „Paganamaa mehe mälestusi“ (1996) ning Henno Käo lastejuttude kogu „Noorpagana lood“ (2010). Uurimuse algupärased empiirilised allikad on kogutud kohalikelt inimestelt intervjuude käigus 2020. aasta kevadel.

Töö koosneb kaheksast peatükist. Esimeses peatükis kirjutan Paganamaast kui kultuurigeograafilisest piirkonnast ning teises peatükis selgitan Paganamaa kohanime kujunemise lugu. Kolmandas peatükis käsitlen seda, kust on tulnud sõna „vanapagan“, mis ajast see pärineb ning kes üldse Vanapagan/vanapaganad on. Neljandas peatükis vaatlen, kuidas Paganamaad kui kultuuripiirkonda turundatakse. Viiendas ja kuuendas peatükis avan Paganamaa kujutamise pärimuses, memuaristikas ja ilukirjanduses. Seitsmendas peatükis annan ülevaate Paganamaa kui mütoloogilise maastiku kujunemisest/kujundamisest. Viimases ehk kaheksandas peatükis püüan avada, kuidas kohalikud näevad Paganamaad kui elupaika ja turismipiirkonda.

1. Paganamaa kui kultuurigeograafiline piirkond

Paganamaa maastikukaitseala on künklike maastike ala Võrumaal Rõuge vallas (kuni 2017. aastani Varstu vallas) vahetult Läti piiri ääres Pähni, Tagakolga, Liguri ja Paganamaa külas ning Krabi külast edelas (Kohv, Tomson 2009: 5). Paganamaa nimi ja loodus on üle Eestimaa saanud tuntuks tänu kohalikele looduskaitsetele eesotsas Vello-Taivo Denksiga (1936–2004). Maastikuliselt asub Paganamaa Haanja kõrgustiku edelanurgas. Sügav Piiriorg lahutab Haanja kõrgustiku Lätimaa Aluksne kõrgustikust. Denks kirjutab, et Paganamaa vaheldusrikka mõhnastikureljeefi kujundas mandrijäätumine. Mandrijää pealetungi ajal lükkasid liustikud aluspinnast materjali lahti ja kandsid purustatud kivimid (moreeni) kaasa. Umbes 13 000 aastat tagasi algas Eestimaal mandrijää taganemine ning Paganamaad peetakse esimeseks Eestimaa piirkonnaks, mis mandrijääst vabanes. (Denks 1978: 38)

Paganamaa maastikukaitseala kaitsekorralduskavast (Kohv, Tomson 2009) võib lugeda, et Paganamaa maastikukaitseala on loodud 1962. aastal kohaliku vaheldusrikka maastiku kaitseks ning võtab enda alla 1024 hektarit. Peamisteks vaatamisväärtusteks on järskude veergudega Piiriorg, mida lõhestavad vooluvete uuristatud uhtorud ehk nn liivakraavid, oru põhjas voolav Piirioja koos järvedeahelikuga ning kolm omapärast piklikku järsuveerulist sulglohu¹, mis on tekkinud mandrijää taandumisel moreeni alla mattunud jääpankade sulamisel ning mida tuntakse Vanapagana jäljehaudadena. (Kohv, Tomson 2009: 5, 12) Lohkude läbimõõt on 50–100 meetrit, sügavus 15–20 meetrit ning veergude kallakus ulatub kuni 25 kraadini. Esimese jäljehaua põhjas olevat kunagi olnud vesi ning seal sai linu leotada. (Vikipeedia 2019)

Kaitseala kõrgeimad mäed on Raadimägi (176 m), kus on ka vaatetorn, Kikkamägi (166 m) ning Trumbipalu mägi (161 m). Paganamaal asuvast neljast järvest suurim on Kikkajärv, suuruselt järgmine on Liivajärv (ka Trumbipalu Mudajärv, Raadi järv), järgneb Sarapuujärv (ka Samblajärv, Väike-Kikkajärv, kaldal on rohkesti sarapuid – sellest ka nimi) ja kõige pisem on Mudajärv (ka Väikejärv, Perajärv). Kõiki järvi poolitab Eesti-Läti riigipiir. (Kohv, Tomson 2009: 12, 18)

Triin Kusmin märgib ajakirjas Metsamees avaldatud artiklis „Eesti mets räägib Eesti lugu ehk põnevaid paiku matkateede äärest“, et 1972. aastal Paganamaale rajatud looduse

¹ Sulglohk ehk sõll on sulgvorm, milleks loetakse kõrgema alaga ümbritsetud maapinna lohku. Eesti sulglohud on tavaliselt tekkinud hilisjääajal liustikujää setetesse, peamiselt moreeni mattunud jääpanga sulamisel, mille järel jäi maapinda lohk. (Vikipeedia 2019)

õpperajad olid ühed esimesed Eestis, mis olid nõuetekohaselt tähistatud, täielikult välja ehitatud ning infomaterjalidega varustatud. Õpperajad valmisid Eesti Looduskaitse Seltsi vabariikliku kokkutuleku puhuks ning rajamise eestvedajaks oli sealne kauaaegne metsaülem Vello-Taivo Denks. (Kusmin 2017) Praegu saab matkata viiel eri pikkusega õpperajal – 0,9; 2,7; 4,7; 3,8 ja 4,3 km, millest kaks viimast on läbitavad ka jalgratastel (Kohv, Tomson 2009: 29).

Denks väidab, et inimene on sealkandis elanud juba muistsetel aegadel ning selle kinnituseks on I–II aastatuhande vahetuse kivikalmed Kalmul ja Vorotka mäel (Denks 1978: 5). Margit Turbi koostatud trükiselt „Paganamaa maastikukaitseala“ leiab ka, et Paganamaa on olnud tihedamalt asustatud väiketalude maa, kuid raskete põllumajanduslike olude (kuivad, kruusased ja kallakad põllulapid) ning ääremaaks olemise tõttu on inimasustus alates nõukogude ajast vähenenud (Turb 2008). Teada on, et pärast teist maailmasõda pole Paganamaale rajatud ühtki uut talukohta (Kohv, Tomson 2009: 13). Paganamaa maastikukaitseala trükise järgi on praeguseks paljud endised põllumaad sööti kasvanud ja võsastunud, lagealad metsistumas ning mitmed vahelduvas maastikus peitunud talukohad unustusse vajunud ja hävinenud. Praeguseks on üle 80% Paganamaast metsa all ning kunagine pärandmaastik on kaotanud oma algsed jooned. Kui vaadata 19. sajandi lõpust pärinevat verstakaarti, siis on näha, et seal on Paganamaa piirkond märgitud suures osas lagedana, vaid mõni metsatukk ilmestab lagedat põllumajanduspiirkonda. (Turb 2008)

Töös mõistan edaspidi Paganamaa nime all nii maastikukaitseala kui küla tervikuna ning ei erista neid.

2. Paganamaa kohanime kujunemine

Paganamaa on Eestis üks väheseid kohti, mis on nime saanud mütoloogilise tegelase järgi. Piirkonnal on eri aegadel olnud eri nimesid. Praegu on piirkonna üks rööpnimesid Krabi, mis on selle kandi suurima küla nimi ning ka piirkonna keskus. „Eesti kohanimeramatust“ leiab, et kuni 1920. aastateni oli Paganamaa ametlik nimi Trumbipalu (seda saab näha nt kaartidel ning mikrotopnümide kombinatsioonides, näiteks Trumbipalu Mudajärv = Liivajärv jne). Rahvasuus on piirkonda kutsutud ka Arnoldi riigiks (KNR 2016) – kahtlaseks paigaks, kuhu põgenevad seadusesilma eest inimesed, kes pole olnud väga seaduskuulekad või on muidu iseäralikud. Paganamaa nime populaarsust on kasvatanud matkarajad, maastikukaitseala ja Vanapagana legendid.

Mõni ütleb, et Paganamaaks kutsutakse piirkonda sellepärast, et seal on kolm Vanapagana jalajälge ehk sulglohu. Mõni teab rääkida, et Paganamaaks nimetatakse kohta sellepärast, et seal elasid vaesed, vargad ja need, kes valitsuse eest kõrvale hoidsid. Kui midagi varastati, siis viidi see sinna, otsima ei tohtinud minna, muidu sai tappa või varastati sind ennast paljaks. Samuti ei olnud seal elavad inimesed kiriku liikmed ega käinud kirikus, ei maksnud ka mõisale ega vallale maksu. Paganamaa oleks nagu omaette riik olnud. (KNR 2016)

Paganamaa maastikukaitseala trükisel on kirjas, et Paganamaa nimi on tulnud sellest, et nalja armastav rahvas seletas silmapaistvate pinnavormide teket Vanapagana seiklustega. Ja teine, rahvaetümoloogiline seletus nime tekkest jutustab tsaaririigi ajal (18. saj algus – 20. saj algus) sealsetes sügavates metsades ja raskesti läbitaval maastikul peitu pugenud piiritusevedajate ja hobusevaraste seadusesilmale kättesaamatuks jäämisest. Sellest tekkis sajatus: „Pagana maa!“ (Turb 2008)

Kohalike pärimuses elab see rahvapärane seletus edasi: kohta hakati Paganamaaks kutsuma seepärast, et see oli mahajäetud ja kõrvaline koht, kuhu põgenesid need, kes ei olnud eriti seaduskuulekad. Turistidele räägitakse, et vanasti olid Eestis väga ilusad hobused ja Lätis palju hobusevargaid. Kui korra valvurid läksid Läti hobusevargaid Paganamaale taga ajama, siis ei leidnud nad kunagi kedagi üles, sest sinna metsadesse, mägede-orgude vahele on ennast väga hea ära peita. Nii nad vandusidki, et see on üks kuradite maa, kust kedagi kätte ei saa. Hiljem muutus selle koha nimetus viisakamalt Paganamaaks.

Paganamaa nimi on jäänud domineerivaks, sest atraktiivsed kohanimed tõmbavad kordades rohkem inimeste tähelepanu, need on inspireerivad ja võimaldavad huvitavaid uustõlgendusi. Paganamaa nime pärinemisest levib rahvajutte, mille järgi hakati kohta Paganamaaks kutsuma juba tsaariajal. Kohalike sõnul on kindel see, et piirkonda hakati laiemalt Paganamaaks kutsuma 1940.–1950. aastatel. 1962. aastal võeti maastik kaitse alla juba Paganamaa nime all. Kohalik elanik Andrus Ploom (snd 1965) teadis 2020. aasta kevadel mulle rääkida, et enne teist maailmasõda oli paik kaartidel märgitud veel Trumbipaluna ning nõukogude ajal oli see juba Paganamaa nime all. Kohalike käest Paganamaa nime kujunemise kohta uurides tuli välja ka see, et Trumbipaluks nimetati vaid üht kitsast sookaela, mis asus Paganamaal.

Kirjanik Aime Maripuu (snd 1934), kes ise on sünnilt ja kultuuriruumilt põhjaeestlane, on oma rahvapärimusele toetavas juturaamatus „Paganamaa legend“ (1980) piirkonna nimede kujunemisest kirjutanud järgneva loo, mida jutustavad ka kohalikud. See on üks paljudest näidetest, mispuhul ilukirjanduse ja rahvapärimuse vahel käib aktiivne ainevahetus: kirjanikud kasutavad pärimuslikke motiive oma loomingus, nende looming omakorda levib tagasi rahvasuht. Lühidalt on Maripuu jutu sisu järgmine:

Vanapagan tahtis endale Maarjamaad ning otsustas kaardimänguga see endale võita. Ta pakkus omalt poolt panuseks sada kuldtukatit ja Krabi külavanema poeg Krabimaa. Käed said löödud ja mäng läks lahti. Poti tuli trumbiks. Vanapagana rohekad silmad säteldasid, kui ta oma trumbi maha käis. Sellepärast ongi vanarahva ütlemist mööda Krabimaa õige nimi Trumbipalu. Seejärel asus pagan täie vihaga äsjavallutatud maad valitsema ning tema südames ei olnud armu ega halastust. Haigused tabasid Krabimaad, neiud uppusid Liivajärve, külapoisid said kaardimängutõve külge, talud tahtsid kätte ära laguneda ja põllud kippusid aastate kaupa sööti jääma. Kuri kumu Trumbipalust levis ümberringi ning leidis ka inimesi, kes asjast aru said ning Vanapaganat kõige kurja juureks pidasid. Aga keegi ei julgenud veel asja õige nimega nimetada ehk Paganamaad Paganamaaks kutsuda. Piirkonda hakati hoopis Arnoldi riigiks kutsuma, sest Arnold on ju niisugune vaga, vagur ja valge nimi. Samamoodi on ronkagi-õnnetusetoojat valgeks linnukeseks nimetatud. (Maripuu 1980: 58–59)

3. Kes on Vanapagan/vanapaganad?

Etnoloog Ants Viires on artiklis „Kui vana on vanapagan?“ (1989) selgitanud, kust tuleb ja mis ajast pärineb sõna „vanapagan“. Põhisõna „pagan“ on vanavene keelelaen, mis on tuntud kõigis läänemeresoome keeltes. Vanavene sõna pärineb ladina sõnast *paganus*, mis tähendab külaelanikku, maameest ning mis mittekristlase tähenduses on tuntud paljude Euroopa rahvaste keeltes. Viires peab nimetust „vanapagan“ suhteliselt hiliseks ja viitab, et pagan kuradi tähenduses ilmus trükisõnasse alles 1818. aastal Hupeli sõnaraamatu teises trükis. Liitsõna „vanapagan“ tekkis alles 19. sajandi jooksul. (Viires 1989: 542–543, 549)

Viires täpsustab, et vanapaganast pole teateid enne 19. sajandi teist poolt, mil ta ilmus Antsu ja vanapagana lugudes. Teada on, et 1860. aastatel oli vanapagan Põhja-Tartumaal ja Mulgimaal tuntud kuju. Trükisõnasse jõudis ta aga alles aastal 1876, kui Jakob Hurt õhutas inimesi Eesti Kirjameeste Seltsile rahvapärimusi saatma, avaldades Eesti Postimehe lisalehes üleskutse. (Viires 1989: 544, 546)

Kavalast ehk Vanapagana Antsust kogus mitu aastat rahvajutte Jakob Kõrv, kes avaldas aastatel 1885–1888 ajalehes Valgus Vanapagana juttude sarja. Ta aitas kõvasti kaasa Kavala Antsu ja Vanapagana populariseerimisele Põhja-Eestis. 19. sajandi viimasel aastakümnel ja 20. sajandi algul oli vanapagana juttude levitajaks Mattias Johann Eisen, kes asendas (kuradi) sünonüümid vanapaganaga. Ta ilmutas suure hulga jutukogusid, kus enamasti ikka vanapaganat kohtab. Eiseni tegevus on vanapagana laialdasele levikule olulisel määral kaasa aidanud. Pärimuste ja juttude kaudu jõudis sõna ka Põhja-Eestisse. (Viires 1989: 547–549)

1970. aastal avaldatud sarjas *Monumenta Estoniae Antiquae* „Hiiu- ja vägilasmuistendid“ (sarja kolmas köide kannab pealkirja „Muistendid Vanapaganast“) puuduvad Kalevipojal ja Suure Tõllul lisa- või peitnimed, aga Vanapaganal on neid arvukalt, näiteks Kurat, Vanakurat, Vanatont, Tont, Juudas, Vanatikõ, Kurivaim, Vanapoiss jne. Vanapagana lugudes esinevad nimedest veel Kurivaim, Saadan, Sarvik, Vanajuudas, Vanakuri, Vanasaadan(as), Vanasarvik, Vanasõge, Vanatühi, Vanaõel. Veel esineb üksikutes tekstides Sorts, Paha vaim, Hingevainlane, Põrgupapa, Vanatosnak, Õelus jt. (Laugaste, Liiv 1970) M. J. Eisen väitis 20. sajandi algul: „Vanapagana nimi on ülepää nagu määratu kott, kuhu terve Eestimaa võib sisse mahutada ja ruumi veel küllalt järele jääb.“ See näitab, et selle mütoloogilise nime kasutamine oli tol ajal väga populaarne. Arvatavasti oli

tegemist moesõnaga, mille levitamisele aitasid kaasa Eisen ja teised ärkamisaegsed kirjamehed. (Viires 1989: 543)

Vanapaganast saab rääkida mitme nurga alt. Teda saab piltlikult öeldes pidada esimeseks maastikuarhitektiks, kes üleloomuliku hiiuna kujundas Lõuna-Eesti maastikku. Sõna „vanapaganad“ võib kehtida ka sünonüümina vanade eestlaste ehk inimeste kohta, kes ristiusku vastu ei võtnud ja uue kultuuri eest metsa põgenesid. Leidub ka pärimuslugusid, kus on vanapaganaid kirjeldatud ka kui perekonniti elavaid mütoloogilisi tegelasi. Vanapagana kui mütoloogilise tegelasega käib kaasas palju pärimuslugusid. Liivi ja Laugaste muistendiraamatust leiab August Kitzbergi 1889. aasta kirja Jakob Hurdale, milles ta ütleb: *Mina arvan: vanapaganad olivad vanad eestlased, kes ristiusku vastu ei võtnud ja üksikutesse kohtadesse ära põgenesivad. Nemad ehk tegivadki seal veidraid tempusi, et neid oma urkades rahule pidi jäetama. Siis üteldi esiotsa: „Seal elab üks vana pagan (kes kristlane ei ole)“, pärast tegi luule ja ebausk vanapaganast kuradi.* (Laugaste, Liiv 1970)

Marju Kõivupuu räägib „Ööülikooli“ (2019) loengus, et võttes vanapaganaid vanade eestlastena, võib rääkida neist kui inimestest, kes põgenesid moodsa maailma eest metsa, hoidsid kinni vanast traditsioonist, ei olnud uue suhtes vastuvõtlikud, olid kultuuriliselt teistsugused, võõrad, skeptikud, patu ja paha kehastused (Kõivupuu 2019). Ka Madis Arukase ja Auli Küti koostatud õppematerjalis on kirjas, et paganateks võisid olla inimesed, kes põhjasõdade ajal metsades, koobastes ja soodes varju otsisid ja kel polnud seejärel enam tahtmist tavaelu juurde pöörduda, sest neid võisid ees oodata karistused ning võimul olnud võõraste vaimne ja füüsiline vägivald (Arukask, Kütt 2011).

Viirese arvates oli Vanapagan 20. saj teisel poolel eestlaste teadvuses üks eesti rahvaluule populaarsemaid tegelasi, enamasti hiidlikult tugev ja juhm, vahel ka ehtsalt kuratlike joontega (Viires 1989: 542). Eesti rahvaluules on vanapaganad suurt kasvu, neil on saba ja sarved ning rõhutatakse nende primitiivsust ja lihtsameelsust, vahepeal ka pahatahtlikkust. Neis on koos nii ürgloodus kui ka algeline inimeselaadsus. Nad toimetavad metsikumates piirkondades, kus loodusvormid on konarlikumad ja raskemini ligipääsetavad. Vanapaganad ja nende perekonnad on omavahel läbi käinud ning laenutanud lennutades teineteisele pikkade vahemaade taha leivalabidaid ja muid tarberiistu. (Arukask, Kütt 2011)

Luuletaja, kirjanik ja esseist Jaan Kaplinski arvates on Vanapagan eestlaste kui muistse loodusrahva teine ja tegelikum mina. Lisaks vanapaganatele omistatud negatiivsetele joontele leidub ka muistendeid, mis räägivad inimeste ja paganate heast läbisaamisest ja vastastikusest koostööst. (Arukask, Kütt 2011) Mari-Ann Remmel ja Terje Potter väidavad oma kogumikus „Rõuge kihelkond: Paigad ja pärimus“, et Vanapagan püüdis ikka inimesega ühtemoodi olla, kuid ta oli lihtsalt hiigla vägev (Remmel, Potter 2001, 155).

Laugaste ja Liiv on leidnud, et Eesti Vanapaganas puudub egoistlik kavalus ja inimestevaenulikkus ning selle poolest erineb ta Kuradist, kellega vahetab nii nime kui ka oma tegutsemise motive. Juba 1865. aastal kirjutas F. R. Kreutzwald hiidude üksteisega asendumisest. Üldiselt paistab, et Kalevipoeg ja Suur Tõll on arenenud edasi positiivse vägilase, Vanapagan aga pigem negatiivse hiidvägilase suunas, asudes ühtlasi võitlema Kalevipoja ja Suure Tõllu vastu. Näiteks esineb ta Kalevipojaga paralleelselt Lääne-Virumaal ja Põhja-Tartumaal, kus mõlema motiivistik on kohati lahutamatult segunenud. Lääne-Eestis on Vanapagan kohati paralleelne Kalevipoja ja Suure Tõlluga. Saartel on ta Suure Tõllu vastane, niisamuti nagu Põhja-Eesti ranniku muistendeis on ta Kalevipoja vastane. (Laugaste, Liiv 1970)

4. Paganamaa kui turismi tõmbekeskus

Melika Kindel tõdeb, et turism on üleilmselt kasvav majandusharu, kus müüakse ning vahendatakse lisaks kõigele muule ka rahvakultuuri. Pärimust turismis mitte üksnes ei kasutata, vaid turismi vahendusel seda ka kujundatakse ja võimendatakse. Kohamuistendite peamiseks praktiliseks kasutusvaldkonnaks ongi saanud turism, mille eri meediumid, näiteks turismibrošüürid ja giidid, on kaasajal kujunenud olulisteks kanaliteks pärimuse vahendamisel. (Kindel 2005: 5, 14)

Kõivupuu täheldab, et tänapäevane kohaturundus ja turismi ning rahvusliku identiteedi (re)konstrueerimine on viinud selleni, et kohaliku ja omapärase rõhutamine nüüdisaegses globaliseerivas maailmas muutub üha tähtsamaks (2014: 471). Paganamaa eripära peitub eelkõige metsa ja maastiku puutumatuses. Paganamaad tutvustavalt trükiselt leiab, et kõige suuremat tähelepanu on saanud maapinnast madalamal asuvad sulglohud ehk Vanapagana jäljehauad, mille sügavus küündib 15–20 meetrini. Samuti väärrib mainimist järskude veergudega Piiriorg, mille sügavus on 40–45 meetrit, selle põhjas asuv järvede ahelik, Piirioja ning liivakraavid (Turb 2008). Kõigile Paganamaa maastiku omapärade tekkele on rahvas andnud seletuse, kuidas Vanapagana tegutsemise tagajärjel miski sinna sai.

Paganamaa looduse erilisust on tajunud ja tajuvad ka praegu seal elavad inimesed. Nõukogude perioodil tõi looduskaitaja Denks esile, et Paganamaa tundmaõppimisel ja tutvustamisel, eriti aga heakorrastamisel ja kaitsel on suuri teeneid Krabi kaheksaklassilise kooli õpilastel, nende koolimetskonnal, mis loodi 1967. aastal ja mille eesotsas oli õpetaja Siimo Uiibo. Ehitati ulukitele söömisaluseid ning puukoolis istutati puid (tammekülv). (Denks 1978: 55) Kohalik Silver Sild (sünd 1956) rääkis 2020. aasta kevadel, et koolimetskonnaga tegid nad veel lindudele pesakaste, korjasid männi- ja kuusekäbisid, viisid loomadele talvel söödavihtu ning osalesid Paganamaa koristus- ja matkapäevadel.

2005. aastal loodi Paganamaa maastikukaitseala haldamiseks ja turismialase arendamise ühiseks tegevuseks Paganamaa Arendamise MTÜ, mille asutajaliikmeteks olid Andrus Ploom, Tarmo Denks ja Margus Treial. Nende põhitegevuseks kujunes matkaradade hooldamine: nad otsisid üles ja taastasid omaaegsed matkarajad, mis olid muutunud täiesti kasutuskõlbmatuks – kasvanud võssa ja nõgestesse. Matkaradade hooldamise vajadus vähenes alates 2014. aastast oluliselt, kui Riigimetsa Majandamise Keskuse (RMK) samalaadne tegevus oluliselt suurenes.

Vahepeal oli MTÜ paar aastat varjusurmas, kuid alates 2016. aasta kevadest lööb ühing aktiivselt kaasa Krabi kandi külade piirkonna vabatahtlikus tegevuses, organiseerib talguid Paganamaal ja aitab korraldada ühisüritusi (nt EV sünnipäevad, jüripäevad, jaanipäevad, Paganamaa päevad, suvelõpu hoidiste kokurssid, lõikuspeod ja aastalõpupeod), et piirkonnas elavatel inimestel oleks põhjust kokku tulla ja ühiselt aega veeta. Paganamaa Arendamise MTÜ juhatuse liikme Aive Adleri (sünd 1969) sõnul sai ühing 2018. aasta augustis nii-öelda uue hingamise. Kinnitati uus põhikiri, mille eesmärkide saavutamiseks viib ühing ellu järgmisi tegevusi: propageerib looduskeskkonna väärtust ja aitab kaasa selle säilimisele; arendab külaelu- ja peretraditsioone ning propageerib rahvakultuuri; arendab huvitegevust ja koolitab külaelanikke. MTÜ on juurde saanud uusi aktiivseid liikmeid ning praegu kuulub ühingusse 14 liiget.

Kuna mitmesugused kultuurisündmused on turistide jaoks tõmbeteguriks, siis juba 1995. aastast saati on iga aasta juuli teisel nädalavahetusel peetud Paganamaa päevi. Paganamaa päevad on alguse saanud Võru folkloorifestivalist, mille üks osa (kontsert-etendus) toimus Paganamaal. Järgmistel aastatel liikus korraldamine Varstu kultuurikeskuse kätte, kaasati ka kohalikku rahvast ning folkloorifestivali ja Paganamaa päevade toimumisajad enam ei ühtinud. Aastast 2006 korraldas üritust Krabi külaselts ning nüüd on korraldajateks Krabi külateater ja Paganamaa Arendamise MTÜ. Ka kohalikel inimestel on väga suur valmisolek lüüa kaasa ürituse korralduses ja pakkuda ürituse õnnestumiseks igakülgset abi. 2019. aastal toimusid Paganamaa päevad 25. korda ning korraldamises lõi kaasa umbes 140 inimest.

Paganamaa päevade raames toimub teatrietendus ja rahvapidu ning pakutakse nõgesesuppi. Saab kuulata loenguid, muusikat ja Vanapagana muistendeid ning matkata looduse õpperadadel. Aastaid on külalistele avatud olnud „Legendide rada“ ehk paarikilomeetrine rännakuring Raadimäelt alla järvede äärde ja sealt tiiruga üles tagasi. Teejuhiks on giid, kes jutustab legende ja muid lugusid, ning rajal on peatuspaigad, milles kohalikud inimesed tutvustavad kohalikku pärimust või traditsioonilisi töid-tegemisi. Tegu on piirkonna maineüritusega, kuhu lähevad melu pärast kohale huvilised üle Eesti. Sellest on kujunenud üritus, millest kohalikud aktiivselt osa võtavad ja mida külastavad ka need, kes piirkonnas enam ei ela – selleks, et hoida alles side sünnikohaga. Eeldatav külastajate arv on 300–700 inimest.

Paganamaa päevade kõige oodatum osa on Krabi külateatri teatrietendus. Külateater sündis 2000. aastal Paganamaa päevade tarbeks. Teatri eestvedaja on Marje Mürk (sünd 1976), kes

kirjutab ja lavastab kõik näidendid ise, ning etendustes löövad kaasa kohalikud harrastusnäitlejad. Näidendid on võrukeelsed ning kohalikud iseloomustavad külateatrit kui kalambuurerohket, vaimukat ja sageli päevapoliitikat pilkavat rahvakomöödiat. Marje Mürk ütleb ise, et tegelikult pole võimalik Krabi külateatrit kirjeldada, seda peab nägema! Mürki tööd on korduvalt tunnustatud vabariiklikul tasemel ning nüüdseks on külateater etendusi andnud peaaegu üle terve Eesti, käimata on jäänud vaid Hiiumaal (vt lähemalt Krabi külateatri koduleheküljelt²).

Paganamaa päevade lahutamatuks osaks on ka Paganamaa Brass. See on puhkpillilaager, mis sai alguse, kui 2000. aastate algul hakkasid kaks Krabi koolipoissi Võru muusikakoolis puhkpilli õppima. Nad jutustasid oma pilliõpetaja Urmas Himmale, kui vahvas kohas nad elavad, ning õpetaja otsustas suvel Krabi koolis puhkpillilaagri korraldada. Laager toimus Paganamaa päevade ajal ning laagrilistel avanes võimalus seal esineda. Laager kestab nädal aega Krabi koolimajas ning lõppeb kontserdiga Paganamaa päevadel. Ajapikku on noori puhkpillimängijaid lisandunud üle vabariigi ning pillimängijate arv kasvab aasta-aastalt. Laagrilisi on olnud umbes 30–60 ning professionaalseid puhkpilliõpetajaid viis või kuus. Laager toimuks 2020. aasta suvel kümnendat korda. Kohalike hulgas on nii neid, kes kirtsutavad puhkpillimuusika peale nina, kui ka neid, kes on noorte pillimänguoskustest vaimustuses. Näiteks Silver Sild ütles, et Paganamaa Brassi tase läheb iga aastaga paremaks ning lapsed mängivad järjest paremini.

Kohalike hinnagul on tagasiside üritusele olnud tunnustav ning kes kord on tulnud, on tavaliselt ka käima jäänud. Huvilised planeerivad oma suve just nii, et saaksid minna Paganamaa päevadele, nende hulgas ka mitmeid tallinlasi. Sageli on neil olnud varasem kokkupuude paigaga: kas on pioneeripõlves matkal käidud või on juured kusagil läheduses. Kohalikud teadsid ka rääkida, et aastaid pidas oma suvepäevi Liivajärve ääres üks Tallinna firma, kes viibis kohapeal paar nädalat. Samuti ei taha telkijad sealt kuidagi lahkuda ning ka üks Eesti minister on pakkunud Paganamaal tuulisel oktoobripäeval paganamaalastele topsitäie külmarohtu ja kiitnud sealset loodust. Terve suve, eriti ilusate ilmadega, on Paganamaal turiste palju. Krabi poe juurest on palju kordi inglise keeles teed Paganamaale küsitud.

Samuti korraldatakse Paganamaal matkapäevi ning see on ka populaarne kokkutulekute ja muude rahvaürituste korraldamise paik (Kohv, Tomson 2009: 9, 29). Väidetavalt meelitavadki inimesi Paganamaale just matkarajad, mida läbitakse nii jalgsi kui ka rattaga

² krabikylateater.onepagefree.com

ning nii üksi kui ka grupiti. Pähni külas (umbes viis kilomeetrit Paganamaast eemal) asub Eesti üks tuntuim turismiatraktsioon – metsakõlakojad. Tõenäoline on see, et kui turist juba sinna satub, siis ei ole tema jaoks enam probleem külastada ka Luhasood ja Paganamaad. Aive Adler peab Pähnil külalistemaja (Pähni looduskeskus) ning teab öelda, et pooled, kes 2019. aasta suveperioodil majutusteenust vahendava saidi Booking kaudu broneeringu tegid, olid matka- ja loodushuvilised ning pereturismi viljelevad välismaalased.

Meedia roll igapäevaelus on üha olulisem ning see on oluliseks kanaliks info vahendamisel. Meedia kaudu saavad Paganamaal käinud inimesed jagada oma kogemusi ning olenevalt sellest, kuidas nad paika kajastavad, kutsuvad või tõukavad koht teisi võimalikke huvilisi. Negatiivset kuvandit lõi kohalike arvates Kanal 2 „Reporterit“ saade, mis käis kümnekond aastat tagasi Paganamaa päevadel võtetel. Kohta näidati kui eemalepeletavat paika, kus peeti kõvasti pidusid ning kust ei puudnud ka alkohol. Paganamaalased tõid välja ka Krabi koolijahi ja koolis toimuvaga seotud lood, mida on meediaväljaannetes kajastatud ja mis on kohalikku kogukonda lõhestanud (nt Breidaks 2020, Mäekivi 2019). Loodusväärtuste poolest on Paganamaa meedias aga ainult positiivset kajastust leidnud.

Paganamaast on kõige põhjalikumalt kirjutatud Elamusretkede kodulehel (Elamusretked 2018). Elamusretked korraldavad käimisretki Eesti põnevates paikades ning peavad oluliseks seda, et miski pakuks elamusi. Paganamaal tähistasid nad 15-kilomeetrise matkaga Elamusretkede kümnendat sünnipäeva. Artiklit on illustreeritud ka piltidega Paganamaast. Retkest on kirjutatud nii:

Juba esimestel meetritel võttis hoogu aga maha Lõuna-Eestile iseloomulik maastik: laskumisi sai võetud nii kõie najal kui ka tagumiku peal kelgutades. (...) retke tegi huvitavaks maastiku vaheldumine: üles-alla liikumist oli oma jagu, mis tegi talvise kevadretke mõnusaks väljakutseks. (...) Retkel sai mitmel korral ka piiri ületada, nii et Liivajärv, Sarapuujärv ja Kikkajärv said mõlemalt kaldalt uudistatud. Kokku nägime seekord ära koguni 6 järve. (...) Külastamata ei jäänud ka Raadi mäel asuv vägev 10-korruseline vaatetorn, kust sai heita pilgu Paganamaa imelisele maastikule ja teiselpool järvedeahelikku paiknevatele Lätimaa laantele. (Elamusretked 2018)

Aktiivselt koha turundamisega ei tegeleta, kuid turismi edendamiseks on loodud Paganamaa Arendamise MTÜ, Krabi külateatri MTÜ, Paganamaa puhkemaja ning Paganamaa Brassi Facebooki leht. RMK, Paganamaa Arendamise MTÜ ja Varstu kultuurikeskuse eestvõtmisel on Paganamaa keskusesse ürituste ja esinemiste jaoks ehitatud väike lava, püstkoda, mäeveerele tehtud pingid publiku jaoks, välja pandud suur ümbruskonna kaart ning olemas on ka lõkkekoht.

Turundamise jaoks praegu Paganamaa logoga tooteid ei ole, kuid Paganamaa Arendamise MTÜ on Paganamaa päevadel pilootprojekti korras müünud/pakkunud logoga T-särke, kruuse, puidust tooteid ja kleepse. Kohalikud arvavad, et meenete pakkumine tasub uuesti ette võtta, sest inimestel võiks olla Paganamaalt ikka midagi kaasa võtta, kuid mingit suuremat äri sellest siiski ei tule. Kohalik Silver Sild meenutas, et vanasti olid olemas Vanapaganaga märgid, ning arvas, et ka praegu võiks nende tootmise uuesti ette võtta. Küll aga tegutseb aktiivselt ühemehe ettevõttena külapoe ja joogikõrtsi pidamisega Paganamaal n-ö uustulnuk Lenno Kangur ärinime all OÜ Krabi Kõrts. Kangur on seotud ka ettevõttega OÜ Krabi Joogid, mille põhitegevus on käsitööõlled tootmine.

5. Paganamaa pärimuses

Pärimust poleks olemas ilma inimesteta ega inimeste omavahelise suhtlemiseta ning see eeldab järjepidevust. Kohapärimus väljendab ja vahendab kohasidusal moel hoiakuid, uskumusi, informatsiooni ja erinevaid emotsioone. (Päll 2016: 6, 30) Kõige põhjalikuma uurimusliku ülevaate Vanapagana muistenditest on kokku pannud folkloristid Laugaste ja Liiv ning see kannab pealkirja „Vanapagana muistendid“ (1970). Vanapagana kajastamist rahvaluules käsitlevad veel Madis Arukask ja Auli Kütt (2011). Ka Denks on oma teoses „Paganamaa“ (1978) lühidalt kirjeldanud mõne loodusvormi teket Vanapagana tegevuse läbi.

Kõivupuu ütleb „Ööülikooli“ salvestuses (2019), et Paganamaast kirja pandud suuline pärimus pärineb enamasti 1930. aastatest. Kõige rohkem koguti pärimust 1938. ja 1939. aastal, kui kooliõpilaste seas viidi läbi kohamuistendite võistluskogumine. Kohamuistendeid räägime muuhulgas selleks, et järeltulevad põlvned saaks aru rahva vaimust ja maast, kuhu nad on sündinud (Kõivupuu 2019). Kindeli uurimus näitab, et kohasidusatel lugudel on ka müügiväärtus, sest need võimaldavad ja aitavad luua elamust külastajate jaoks. Samuti jõudis ta järeldusele, et külastajatele meeldivad eelkõige dramaatilisusele kalduvad ning õudu ja imestust tekitavad lood. (Kindel 2005: 19, 39) Praegusel Paganamaa alal on raske ammuseid lugusid fantaasiarikkalt ette kujutada, sest kogu kõrgendikeala on nüüdseks metsaga kattunud.

Rahvapärimuses on Vanapagan kõige populaarsem tegelane hoopis Mulgimaal, seega võib teda teatud mööndustega ka mulgiks pidada (Kõivupuu 2019). Laugaste ja Liivi „Vanapagana muistenditest“ leiab, et Vanapagana tegevusega seostatakse Eestis väga paljusid kohti. Loomislugudest tuleks esile tõsta neid muistendeid, kus jumal ja Vanapagan (Kurat) suruvad maad väiksemaks ning tekivad mäed. Peale Lõuna-Eesti mägede on Vanapagana kätetöoks peetud veel mitmeid kõrgendikke, näiteks liivaküngast Sibula soos, Ellamaa mäge Hiiumaal, Vooremäge Võrtsjärve kaldal jt. Hiiu tegevusega seostatakse veel näiteks Kuradiaugu teket Vaivaras, Kostivere urgete (karstide) teket, Palkalause sood Keilas, nõgu Ümarkantsi mäel Reigis jm. Orgusid, lohke ja süvendeid maapinnas on Vanapaganaga seotud vähe ning samuti on ta veekogusid loonud harva. (Laugaste, Liiv 1970)

Suur osa Vanapagana muistenditest on seotud kividega. Kõige arvukamalt on kivikandmismuistendeid, millest pooled on seotud sildade ehitamisega ning ülejäänud

hulgas on kõige arvukamalt lugusid katsetest kirikut sulgeda. Paljusid muistendites nimetatud ja täpselt kirjeldatud kive enam ei leidu, sest neid on nt lõhutud ehituste tarbematerjaliks. Samuti on mitmel pool tuntud sillaehitusmuistendid, kuid Vanapagan võib ehitada ka kirikut või linna, harvem maja, veskit, taevaminemise torni, põrgut vms. Vanapaganad tegelevad kõikjal Eestis ka kiviviskamisega, mille põhjuseks on enamasti vaen mõne ehituse (enamasti kiriku) või olendi vastu, kuid reeglina viskamine äpardub. (Laugaste, Liiv 1970)

Vanapaganast on väga palju lugusid. Edasipidi käsitlen neid, mis on konkreetsetl Paganamaaga seotud ning on kõige tuntumad. Kõige suurema panuse Paganamaa tutvustamisesse andis Denks, kes kirjutab oma raamatus „Paganamaa“ lahti sulglohkude ehk Vanapagana jäljehaudade tekkimisloo ning tutvustab ka legendi seoses Kikkajärve ja selle saarega nii:

Jäljehaudade ümbrus olnud vanasti lage ja lohud ise meenutanud kõrgendikelt vaadatuna inimese hiiglaslikke jalajälgi. Muistend seletabki nende teket nõnda. Vanapagan maganud, käed-jalad laiali, lähedases Kuresoos. Põhjakaarest tõusnud kõva heinaajaäike ehmatanud mehikese üles. Mis siis muud kui punuma! Jäänudki järele inimese kehakujuga lohk, mis hiljem soostunud, ja kolm „jäljehauda“. Enne Liivajärve hüppamist riivanud Vanapagan suure varba küüinega mäenõlva – nii tekkinud Suur Liivakraav. (Denks 1978: 46)

Rahvajutu järgi kavatsenud Vanapagan ehitada üle järve silda. Toonud Lätimaalt püksisäärtes kive ja mulda. Jäänud koormaga tulles hommiku peale: lähedases Kikkamäe talus kirenud kukk. Põgenedes rebenenud Vanapagana püksid ja kivid kukkunud järve saareks. Vanatühja eluase olnudki nimelt Kikkajärves. Teine lugu pajatab, et järve kaldal rehes elanud mees nimega Rätsep. Naabrid aga pole teineteisega läbi saanud. Ikka sasinud Vanapagan Rätsepa vilja ja mäenõlvale kuivama pandud linu. Siis hakanud Rätsep järvekaldal linakiududest köit kokku keerutama. Vanapagan pistnud pea veest välja ja küsinud, mida Rätsep teeb. See vastanud, et teeb köie, tõmbab sellega järve kokku ja saab niimoodi Vanapagana kätte. Vanatühjal elu armas, hüpanud kohe järvest välja ja kadunud siitkandist sootumaks. (1978: 46, 50)

Lugu silla ehitamisest üle Kikkajärve on Paganamaal üks tuntumaid. Sellele loole saab veel lisada, et silda oli vaja selleks, et Eesti Vanapagan ei viitsinud Läti vanapaganatele külla minekuks ümber järve kõndida ja üle ei tahtnud ka ujuda. Teine lugu sellest, miks Kikkajärv keskelt kitsam on, pajatab sellest, et kui Vanapaganal sillaehitamise mõte untsu läks, otsustas ta järve keskelt hoopis kokku tõmmata. Selleks võttis ta jämeda köie, vedas selle ümber järve ja hakkas sikutama. Jälle kires kõrvalt talus kukk, Vanapagan ehmus ning köis läks katki. Uut köit kusagilt võtta ei olnud ja nii jäigi järv keskelt kitsam.

Paganamaalased räägivad turistidele veel ka sellist humoorikat lugu, milles Eesti ja Läti vanapaganad ostsid kahe peale ühe kitse, kuid ei suutnud teda kuidagi omavahel ära jagada. Otsustasid oma vanapagana mõistusega, et õiglane jagamine on siis, kui pool kitse on Eesti ja pool Läti poolel. Läti Vanapagan küsis Eesti Vanapaganalt, et kumba poolt too tahab. Eesti Vanapagan olevat tahtnud esipoolt, sest siis ei pea kitse väljaheiteid koristama. Läti Vanapagan oli sellega lahkelt nõus, sest nii toitis ju Eesti Vanapagan kitse, aga tema sai piima.

Samamoodi, nagu mõned teavad rääkida, et oli üks Vanapagan, teised teavad, et oli kaks Vanapaganat ja kolmandad teavad, et oli hoopis mitu perekonda, on lahtine ka Vanapagana saatus. Ühed ütlevad, et Vanapagan uppus Liivajärve, teised pajatavad, et ta põgenes Lätimaale. Kolmandad arvavad, et ta on Krabi kandist lahkunud ja teeb mujal Eestimaal pahandusi. Neljandad usuvad hoopiski, et Vanapagan elab siiani Paganamaal edasi.

6. Paganamaa kirjanduses, mälestustes

Paganamaad on oma mälestustes kajastanud Julius Ungru (1910–1999), kes on kirjutanud teosed „Minu lapsepõlve Paganamaa“ (1987) ja „Paganamaa mehe mälestusi“ (1996). Esimene raamat koosneb tõestisündinud lugudest, mis kirjeldavad läbi lapse silmade hetki autori lapsepõlvest, Paganamaa maastikke, maju, inimesi, oma pere elu ja külast kuulnud jutte. Hiljem ilmunud ja täiskasvanutele mõeldud „Paganamaa mehe mälestusi“ lisab samas stiilis mälestuskilde lapsepõlvest Krabil, koolipõlvest Rõuges, koolmeistriõpingutest ja tööst ning vangilaagrielust. (Võrumaa Keskraamatukogu kodulehekülj *s.a*)

Tema teostest tuleb välja, et Paganamaal elamine mõjutas inimeste igapäevaelu ning tegi päevad nii laste kui täiskasvanute jaoks põnevamaks. Näiteks kirjutab Ungru, kuidas ta väiksenä vaskikojas olles joonistas tolmuuga põlveotstele Vanapagana silmad ning kuidas Mõisa-Jaan end jaanipäeval Vanapaganaks maskeeris (Ungru 1987: 29, 104). Inimestel oli, millest rääkida ning neile meeldis jutte välja mõelda ja neile selgitusi otsida, nii mõnigi individuaalne kogemus võis kujuneda ka kollektiivseks. Näiteks leiti, et kuna Vanapagan kartvat risti, ei olevat ta oma jalga mitte kordagi Järvesaarde tõstnud, sest poolsaar oli ristikujuline (Ungru 1987: 32).

Ungru meenutab veel, et esimesel koolipäeval Rõuge koolis kogunesid tema ümber õpilased ja küsisid, et kust ta tuleb. Ta vastas, et Paganamaalt. Üks õpilastest lausus: „Siis oled sina ka paganaid näinud või ehk oledki pagan.“ Seda öeldes soris ta sõrmedega Ungru juustes ja otsis sealt Vanapagana sarvi. (Ungru 1996: 17)

Ainuke kõlblik tee, mis viis Paganamaale, oli Kirbu talu juurest Vanapagana jäljehaudade poole viiv tee. Rahvas kõneles, et Paganamaal elasid vargad ja peavaras oli Sass. Urjadnikud, kes sõitsid Paganamaale vargaid tabama, läksid sinna just seda teed mööda. Varastel olevat selle tee alla kaevatud koobas ning nad magavat ka seal, sest siis olevat kohe kuulda, kui üle koopa lae sõidetakse neid püüdma. Küll püüdis Ungru seda koopasuud leida, kuid asjata – võibolla oli kõik tehtud hoopis sarviku jäljehauast. (Ungru 1987: 36)

Poisi vanaisa teadis rääkida, et Vanapaganal olevat jalalabade asemel lehmasõrad, seljas karv nagu lehmalgi, taga lehmasaba ja peas kaks sarvenukki. Pagan kõndivat kahel jalal nagu inimene. Vanapagan elavat Kikkajärves kogu oma perega ja Raadimägi olevat talle vaatetorniks. Kuna äikest kartvat Vanapagan kõige rohkem, siis sealt olevat näha, kustpoolt äikesepilv kerkib. Talvel kandvat Vanapagan seljas kitsenahast kasukat, mille

alläär pidi olema mööda tihnikuid käimisest sakiliseks kulunud. Keskelt olevat kasukas seotud kitsesoolikast tehtud vööga. Trumbipalus hoidvat Vanapagan sadat kitse. Kuna ta olevat väga suur ja tugev, ei jätkuvat talle kahest-kolmest kruusitäiest kitsepiimast. Piima vajavat ta mitu ämbritäit. Kitsepiim andvat palju jõudu, lehmapiim olevat selle kõrval vesi. Paganad söövat nõgesesuppi, kanepikruuslit ja karuliha, magustoiduks veel pähkleid. (Ungu 1987: 37)

Ungu meenutas, et kui teda paluti Paganamaale lastele ekskursiooni giidiks, siis kirjeldas ta paganaid nii: väikestel paganatel oli must läikiv karv, peas oli neil kaks sarvenukki, musta saba otsas oli valge tutt ja jalgade asemel lehmäsõrad. Ta jutustas ka sellest, kuidas paganapoistega lekat mängis ja kuidas nad sabaotsaga teda lekaks löid. Rääkis ka Kikkajärve otsa juures olevast murdunud ladvaga kuusest, mille oksad ulatusid pea maani ning mis olevat paganapoiste vihmavari. Vihmase ilmaga seisis paganapoised vihmavarju all, sabad nagu sallid ümber kaela keeratud, ning lubasid tedagi vihmavarju alla. Vastutasuks pidi nende sarvenukke sügama. Ta teadis veel rääkida, et Suure Liivakraavi otsa lähedal oli Pakjala talu ning selle talu tammede all oli paganate kool. Paganapoised istusid koolitöö ajal ehk suveöödel kändudel ja kukkede kiremise ajal maganud nad oma urgudes. Peale ekskursiooni, kui nad bussi juurde tagasi kõndisid, küsis üks tüdruk tema käest: „Onu, kas seda võib uskuda, et teie paganapoistega lekamängu mängisite?“ Ungu seepeale küsis, et kas ta muinasjuttu usub. Tüdruk vastas, et mõnikord usub, mõnikord mitte. Ungu ütles vastu: „Tee nüüd niisama.“ (Ungu 1996: 13–14)

Teine, kes Paganamaast on kirjutanud, on kirjanik Aime Maripuu. Tema kasutab raamatus „Paganamaa legend“ (1980) muistendite motiive ilukirjanduslikus loomingus. Maripuu on ammutanud ainekohalugudest ehk ta tugineb oma lugudes rahvapärimusele, mida selle kaudu populariseerib. Muistendimotiividest leiab teosest „Paganamaa legend“ leivalasna ehk leivalabida lennutamist, Vanapagana hirmu kukelaulu ja äikese ees, vempude tegemist ning inimeste ja paganate omavahelist suhtlust ja läbisaamist. Ta kirjeldab raamatus paganaid nii:

Kuidas see vanapaganate sugu aga välja nägi, on üsna raske ütleda. Küllap oli igaiüks ise nägu ja tegu: mõni päratu suur hiid ja teine saatanasell jälle väike kui kotinõel. Mõni päris inimese nägu ja kogu, teisel aga hobuse karvased tagajalad koos kapjadega all. Kõige segasemaks ajas asja see, et igaiüks neist võis ennast moondata kelleks-milleks tahes: kas ilusaks nooreks neiuks või kärnaseks kassiks, pruuskavaks mustaks täkuks või eksitavaks verstapostiks maantee veerde. (Maripuu 1980: 4)

Maripuu ilukirjanduslik lähenemine toob Vanapagana lugudesse dualistliku käsitluse: hea ja halva Vanapagana. Selle kohaselt on Paganamaal olnud lausa kaks Vanapaganat. Esimene neist oli Vana Ürgam ning teine tema poeg Vanapagan. Neist kirjutab ta sellise loo, mida ka praegu Paganamaal jutustatakse: esimesel Vanapaganal oli väga kuri ja õel poeg, kes tegi kurja tervel Eestimaal, hukutas noori ja vaevas vanu. Viimaks hakkasid tema kurjad teod isegi isale meelehärmi tegema. Nii otsustas ta pojale anda inimese jalgade asemel hobusekabjad, et poeg ei saaks liiglihtsalt mööda Eestimaad ringi käia ja vallatusi teha (Maripuu 1980: 34–35).

Henno Käo (1942–2004) on lastele kirjutanud „Noorpagana lood“, milles on 24 lühijuttu Noorpagana elust Paganamaal. Lood räägivad ajast, kui Vanapagan veel Noorpagan oli. Käo jutustab sellest, kuidas Noorpagan koolis kahtesid sai, kuidas talle üks tüdruk meeldis, kuidas koolis teised paganalapsed Noorpaganat kristlaseks narrisid, sest tal ei kasvanud sarved pikaks, kuidas ta hobiks oli kogemuste kogumine, kuidas järvekoletis ta uppumisest päästis, kuidas talle magusad asjad, liiga ilusad lilled ja linnulaul ei meeldinud, kuid soolased asjad, nõgesed, ohakad ja varese kraaksumine meeldisid. Lugusid on ka sellest, et Noorpagana lemmiktund oli Paganamaa-teadus ning et Paganamaal on ilus elada, ainult tonte on väga palju. Üks lugu pajatab sellest, et Paganamaal elati väga jõukalt, sest kui inimesed kirusid ja vandusid, näiteks „pagana triikraud“, siis paganad said selle endale. (Käo 2010)

Kohaloomele aitavad kaasa ka piirkonda tutvustavad luuletused ja laulud. Paganamaast on laulu „Paganamaa valss“ (vt Lisa 1) kirjutanud kunagine Roosa metsaülem ja Krabi rahvamaja juhataja Silvi Männingu (snd 1932). See laul on saanud rituaalse tähenduse ja seda peetakse Paganamaa hümniks. Inimesed on laulu omaks võtnud ning seda esitatakse igal aastal Paganamaa päevadel.

Kohalikud on suuremas osas läbi lugenud nii Ungru teosed kui ka Denksi ja Maripuu teose. Külalistele tutvustatakse Ungru „Minu lapsepõlve Paganamaad“ ja Denksi „Paganamaad“, mis on ühtlasi kohalike lemmikud ning ka kõige tuntumad. Maripuu raamatu ainetel toimus Krabi külateatri esimese etendus „Paganamaa legend“, mis esietendus Paganamaa päevadel aastal 2000.

7. Mütoloogiline maastik ja selle kujunemine/teadlik kujundamine

Maastiku kujundamine ja kujutamine on olnud aegade jooksul üks olulisemaid kollektiivse mineviku, mälu ja identiteedi loomise vahendeid. (Kaljundi, Sooväli-Sepping 2014: 9, 20–21). Artiklis „Pärimus maastikul, maastik pärimuses“ kirjutab Marju Kõivupuu nii: „Väites, et maastikul on mälu, personifitseerib inimene maastikku ning maastik saab seeläbi inimeste suulise ning kirjutatud ajaloo lahutamatuks osaks.“ (Kõivupuu 2014: 441) Kultuuriteoreetiliste maastiku-uuringute kohaselt avaldub maastiku inimlik aspekt ka maastiku definitsioonis: see on inimeste poolt tajutav maa-ala, mille tunnusjooned on välja kujunenud looduslike ja/või inimlike tegurite toime ja koostoime tulemusel. Maastik on üks huvitavamaid viise, vahendeid ja võimalusi, et mõtestada meid ümbritsevat kultuuri ning peegeldada ühiskonda ja selle liikmete identiteedimääranguid. Maastikud kujunevad religioosseteks ning ajaloolist mälu kandvateks paikadeks inimekäitumise (nimetamise, jutustamise, konkreetse märgistamise) kaudu ning suuresti suulise traditsiooni abil või toel. Maastikus võivad kajastuda võimusuhted, perekondlikud, etnilised ja sugukondlikud sidemed; keel ja selle areng; religioossed, poliitilised, majanduslikud ja sotsiaalsed süsteemid; kunsti, arhitektuuri ja tööstuse traditsioonid; lähi- ja kaugem ümbrus ning ühised piirid naabritega. (Kõivupuu 2014: 441–442)

Maastikul asuvad pärimusmälestised ja mälupaigad räägivad inimeste ja looduse suhtest. Aegade jooksul on inimesed kogu maailmas omistanud püha staatuse mitmesugustele loodusobjektidele ning suurem osa neist on seetõttu maakasutusest kõrvale jäetud, näiteks mäed, puud, allikad. Esile tuleb tõsta ka maastiku topograafilist anomaalsust, mille alla kuuluvad erandlikud loodusemoodustised, näiteks kivihunnikud, kaljud, erandliku välimusega puud, ning ka maapinnast kõrgemal või madalamal asuvad kohad, samuti allikad, õõnsused, augud ja avaused. (Kõivupuu 2014: 441–442)

Paganamaa piirkond hakkas oma tuntust koguma alates sellest ajast, kui maastik 1962. aastal kaitse alla võeti ning kui 1967. aastal koolimetskond loodi. Peamised Paganamaa populariseerijad ja arendajad on olnud Vello-Taivo Denks ja Siimo Uiho. 1972. aasta juulis toimus Paganamaal üleriigiline loodussõprade kokkutulek, kus oli kohal umbes 1000 inimest. Selle raames märgiti maha rada, tehti matkalistele kaart ning õpilased jaotati matkaraja erinevatesse punktidesse lugusid rääkima. Sealt sai Paganamaa looduskaitsealana veel tunnustust, sest kohal käis väga palju inimesi ning tundus läks rahva sekka. Seega oli turistide kõrgaeg Paganamaal 1970.–1980. aastatel, mil Paganamaal käidi

bussitäite kaupa: olid kooli-, klassi- ja firmaekskursioonid. Marje Mürk ütles, et tal kui giidil oli 1980. aastatel päevas vahepeal kolm kuni neli gruppi juhtida. 1990. aastatel liikus seal rahvast vähem ning turism vajus ära. Praegu enam paljud inimesed ei teagi, kus Paganamaa asub, kuid vaikselt on koht hakanud uuesti populaarsust koguma.

Kuvandit on loodud matkaradade (eelkõige Eesti pikima Ähijärve-Peraküla matkatee, mis läbib Paganamaad, kuid ka Paganamaa enda radade) kaudu, tänu millele on Paganamaa nimi jõudnud ka Eestist kaugemale. Matkarajad on suuresti legendidega seotud ning kindlasti see, et Paganamaa piirkonda seostatakse Vanapagana lugudega, on tuntusele palju kaasa aidanud. Legende hakati uuesti elustama siis, kui loodi maastikukaitseala. Krabi kool on paljuski Paganamaaga seotud ning tollel ajal õpetasid Krabi koolis Vello-Taivo Denks ja Siimo Uiho õpilastele legende, et koolitada ekskursioonide juhtimise jaoks giide välja. Kuvandit on loonud ka see, et kirjanikud on kasutanud Paganamaad oma lähtematerjalina. Autorilooming paiskab omakorda pärimust ringlusse ning kinnistab seejuures stereotüüpe.

Kohalikud arvavad, et Paganamaad väga ei turundatagi. RMK Pähni Külustuskeskus ja Paganamaa Arendamise MTÜ siiski vahepeal midagi teevad: korraldavad Paganamaal üritusi, teevad Paganamaad läbivate lõikude kohta matkateede kaarte ning uuendavad orienteerumiskaarte. Marje Mürk ütleb, et teatriga ringreisidel käies tutvustavad nad Paganamaad kui oma kaunist kodukohta. Suurt rõhku pannakse piirkonna korrashoidmisele.

Olulist rolli mängib kindlasti ka piirkonna kõige oodatud ja tuntum üritus – suvel toimuvad Paganamaa päevad –, mida kohalik kogukond (ennekõike Krabi kandi 11 küla elanikud, aga ka Rõuge valla teiste külade elanikud) peab oma jätkusuutliku kestvuse, identiteedi ja maine ürituseks. Ürituse raames on viimastel aastatel kaasa löönud ka tuntud ja hinnatud isetegevuslased üle Rõuge valla. Kui üritusel astuvad üles andekad inimesed, kellel on ka üleriigiline ja rahvusvaheline tuntus (nt Mari Kalkun, Jaak Tuksam, Marju Kõivupuu, folkansambel Kukerpillid ja Untsakad), siis see kindlasti aitab kaasa piirkonna maine kujundamisele ja tuntuse suurendamisele.

8. Paganamaa läbi kohalike silmade

Intervjueeritavateks valisin viis inimest, kes on ühel või teisel viisil seotud Paganamaa ja selle elu korraldamisega ning kellel võib olla kõige rohkem asjakohast infot minu bakalaureusetöö fookust arvestades. Valisin teatud gruppide esindajad, kellest kahega viisin läbi teemaintervjuud ning kellest kolm vastasid küsimustele kirjalikult. Inimeste valimisel lähtusin sellest, et oleks nii mehi kui naisi ning ka põliseid ja n-ö uustulnukaid, kes on Paganamaa piirkonda hiljem elama asunud. Küsitluse eesmärgiks oli saada ülevaade piirkonna turismipotentsiaalist ja sellest, kuidas kohalikud Paganamaad näevad. Kahes läbi viidud intervjuus ma rangelt küsitluskava ei järginud ning lasin vastajatel vabalt kõneleda.

Viie inimese hulka kuulusid Aive Adler (Paganamaa Arendamise MTÜ juhatuse liige, Varstu kooli direktor), Marje Mürk (Krabi külateatri juht, pikaaegne Paganamaa päevade korraldaja), Silver Sild (Looduskaitse Seltsi Varstu osakonna esimees, Paganamaa Arendamise MTÜ juhatuse liige), Andrus Ploom (Paganamaa Arendamise MTÜ juhatuse esimees) ja Eda Lüütsepp (Paganamaa Arendamise MTÜ juhatuse liige). Aprilli alguses tegin Silver Sillaga Google Meeti kaudu videokõne ning Andrus Ploom õnnestus kätte saada telefoni teel. Ülejäänud eelistasid küsimustele vastata kirjalikult, seega saatsin neile e-posti teel küsimustega faili (vt Lisa 2), mille sain neilt tagasi aprilli teisel poolel.³

2019. aasta seisuga elab Paganamaa külas 45 inimest (Statistikaamet 2019). Marje Mürk tõi välja, et tema maja ümbruses olevad majad olid umbes 15 aastat tagasi tühjad, kuid nüüd on kõigis majades taas elu sees. Teada on, et suveks lähevad inimesed näiteks Tartust ja Haapsalust sinna elama, kuid talveperioodil on vaiksem. Püsielanikke ei lähe sinna sellepärast, et Paganamaalt on töökohad ja teenused kaugel. Praegu pakuvad üksikutele inimestele tööd saekaater, puidufirma, väike betoonitehas, väike autoremondi- ja ehitustöökoda ning külalistemaja.

Silver Sild (63 a) on Paganamaal elanud 1958. aastast saati ning ka ta vanemad on sealt pärit. Tema mälu Paganamaast algab Krabi koolist ja kooli metskonnast. Koolimetskonna liikmena oli ta väga aktiivne: käis Paganamaal viktoriinidel, matkadel ja looduspäevadel ning oli koolimetskonna metsaülem ja abimetsaülem. Tema sõnul oli Krabi koolis umbes

³ Intervjuu Silver Sillaga läbi viidud 5. aprillil, Andrus Ploomiga 6. aprillil. E-posti teel vastused saadud Marje Mürgilt 13. aprillil, Aive Adlerilt 16. aprillil ja Eda Lüütsepalt 22. aprillil 2020. aastal. Materjalid töö autori valduses.

100 õpilast ja koolimetskonna liikmeid oli umbes 50–60, sest algklassidest liikmeid ei võetud.

Aktiivne ja suhtlemishimuline on Silver Sild siiani. Tema talu hoovi pealt läheb läbi Perajärve-Ähijärve matkarada, mis toob ta õuele palju inimesi. Ta suhtleb neist paljudega ning pakub matkajatele võimalust enda juures paus teha ja puhata. Tema mäletamist mööda on sealt läbi käinud hollandlased, sakslased, inglased, prantslased ja leedukad. Ta kohtub läbi aastate ka samade inimestega, kes lähevad edasi näiteks Eestimaa lõunatippu. Sild arvab, et matkaradade kaudu ongi Paganamaa kuvandit loodud. Tavaliselt ütlevad matkajad, et rada on raske – aina üles ja alla –, ning imestavad, kuidas on Eestis sellist loodust säilinud.

Vanapagan olevat Silla jaoks üks tore sõber, kes on aidanud ümbruskonda huvitavaks teha. Tema mälus on giidikoolitusest ja rahvapärimusest üks pagan ning väidetavalt elasid Lätimaa poolel omad vanapaganad. Välimuselt kirjeldab ta Vanapaganat ikka kui saba ja sarvedega tegelast. Peaaegu kõik lapsed, aga ka õpetajad Krabi koolis, olid erinevatel põhjustel pidanud mõnes näidendis või etteastes paganaks kehastuma.

Paganamaa inimeste kohta ütles ta, et seal tavainimesi pole, kõik on natuke imelikud ja teistsugused. Näiteks rääkis ta, et kunagi pandi vargusega vahele jäänud mees aita kinni. Aida tagaseinas oli 30x40 cm auk ja sealt põgenes mees ära – keegi ei tea, kuidas see võimalik on, aga lugu on kõikidele kohalikele teada. Külas elas veel mees nimega Värdis, kes igasuguseid lollusi tegi ja keda justkui Paganamaa kujukse sai pidada. Ükskord (umbes 1970. aastal) olevat kaupluse juures vaidlemine ja kaklemine käinud, ilmselt oli Värdis purjus ja millegagi hakkama saanud. Kohale läksid kolhoosi esimees ja peainsener, kelle eest Värdis mööda põldu põgenema hakkas. Otsustati pikk kõis kahe auto vahele panna ja Värdis sel viisil pikali tõmmata. Ta saadi kätte ja viidi kohaliku miilitsa juurde.

Looduskaitse Seltsi liikmena igatseb Sild ilusat Paganamaad. Ta mäletab, et Raadimäelt oli kunagi järvi näha, kui torni veel polnudki. Kahju on tal sellest, et Paganamaa hakkab oma ilusat vaadet kaotama ning et nüüd on Raadimäe tornist näha ainult pool Kikkajärve, sest Paganamaa on võssa kasvanud. Vaadet avada ei saa, sest tegemist on maastikukaitsealaga, kus raiet teha ei tohi. Ta meenutab, et käis igal kevadel maikuus matkal Suurde Liivakraavi, kus oli puhas liiv, aga nüüd ei ole kedagi, kes hoiaks liivakraavi puhtana ning ilusat liivakraavi enam pole. Sellele vaatamata tähendab Paganamaa tema jaoks ühte ilusat ja omapärast kohta Eestis. Paganamaa sümboliks peab ta Vanapaganat ennast või vaatetorni ja nelja järve.

Andrus Ploom (54 a) on Paganamaal elanud 1986. aastast saati ning sealt kandist on pärit ka tema ema ja isa ning ka vanaema ja vanaisa. Temal on hoopis oma teooria sellest, kes on vanapaganad. Nimelt elab siiani Paganamaa kandis kaks suurt suguvõsa – Kasakad ja Kikkad. Neil on palju järeltulijaid, ka Ploom ise on ema poolt üks Kikaste järeltulijatest. Mees arvab, et kunagi kahe suguvõsa esiisad kemplesid omavahel ning võis olla nii, et Kikkad hakkasid Kasakaid vanapaganateks kutsuma. Ta lisab veel, et paganateks peeti lihtsalt teistsuguseid inimesi.

Lapsena ei uskunud Andrus Ploom, et Vanapagan olemas on ning hirmujutte temast ei räägitud. Legendid olid tema meelest küll lahedad ning vaimusilmas kujutas ette ülisuurt meest, kes suutis varbaküünega liivakraavi tõmmata, kuid temasse otseselt ei uskunud. Legende Ploomi kodus ei räägitud, kõik pärinesid Krabi koolist. Tema jaoks on Paganamaa üks müstiline koht, kus käimist ja olemist ta väga naudib. Talle tundub, et eelkõige rõhutatakse maastikku ja loodust, kuid ka lugusid. Tema isiklikult tahab Paganamaad näha puutumatuna – mida vähem inimene oma kätt sinna külge paneb, seda lähedam paik on. Võsaga peaks küll tegelema, aga muid aktraktsioone sinna vaja ei ole, Paganamaa peaks jääma ikka loodusturismi sihtpunktiks.

Marje Mürk (44 a) on Paganamaal sündinud ja üles kasvanud. Paganamaal on ta käinud sellest ajast saati, kui kõndima hakkas: ta võeti kaasa metsa seenele, järve äärde kalale, ujuma ja niisama jalutama. Ta kasvas üles vanavanematega, kes talle muinasjutte ei rääkinud, ei Paganamaast ega millestki muust. Vanavanaema küll ütles „Ku sa hää lats ei olõ“, sis vii Vanapakan su hindä latsõs!“. Mürgile on jäänud mulje, et vanapaganad on sellised pisut teistmoodi tegelased, kes on alati meie seas elanud. Pole nad üdini pahad ega seostu ka otseselt põrguga nagu kristlastel üldiselt. Ka tema ütles, et Paganamaal elab omamoodi rahvas. Vanapaganaga seoses meenus talle see, kui ta mõni aeg tagasi postitas Facebooki seenegruppi pildi ja keegi leidis sellelt konkreetsete piirjoontega Vanapagana näo. Ta põhjendas seda sellega, et ta ju elabki Paganamaal ja ega paganad kuhugi kadunud pole.

Mürk hindab Paganamaad ilusa ja suhteliselt puutumatu looduse pärast. Seal on rahulik ja ilus ning inimesed elavad nagu Vanakuradi selja taga. Tema arvates koguvad sellised puhta loodusega kohad järjest rohkem populaarsust ning ta loodab, et järjest suurenevad turistide hulgad seda kaunist kohta ära ei lagasta. Ta ütleb, et piirkonna elavdamiseks on vaja töökohti, kuid kohalikud mingit suurtööstust sinna ei taha ja nad pole kindladki, kas inimesed sinna ääremaale läheks. Tema arvates on turismiga Paganamaal hästi, kui

matkarajad on hooldatud ja kenasti läbitavad, viidad ja teave nähtaval ja leitaval ning vaateid ei lasta võssa kasvada. Praegu on seal võimalus telkida ning olemas on lõkkekohad ja varjualused. Ta on veendunud, et kui hakata Paganamaale ehitama näiteks parkmetsa ja laiu kõnniteid, siis kaotaks koht oma võlu. Küll aga puudub korralik koduleht ja sellega võiks tegeleda. Samuti vajab korralikku remonti ja laiendamist juurdepääsutee, sest hetkel bussid Paganamaale ei pääse. Ta lisab ka, et nii mõnigi hea plaan jääb raha ja bürokraatia taha.

Aive Adler (50 a) on Paganamaaga seotud olnud natuke üle viie aasta. Tema elukaaslane Krabi poemes-kõrtsmik Lenno Kangur sattus Paganamaale umbes 20 aastat tagasi pimesi, kui otsis Tallinna sõpruskonnaga jaanipäevaks väljasõidukohta ning paik sai silmad kinni Eesti kaardilt valitud. Viis aastat tagasi ostis ta sinna kinnisvara ning Adler käis kolm aastat igal nädalavahetusel Tallinnast oma elukaaslase juurde nii-öelda maakoju. Adlerit võlus imeilus loodus, koha ürgsus ja maalilisus, millel on tema sõnul avastamatuse võlu ja müstiline mõju inimestele – kes seal on kord käinud, see tahab sinna tagasi. Peale kolme aastat seal käimist otsustas ta Tallinnast Krabi kanti kolida ning soetas ettevõtluse eesmärgil Krabi naaberkülas Pähnil RMK endise kontorihoone. Tema sõnul on Paganamaa justkui kohvikuks maailma lõpus, kus on võimalikud väga eriskummalised ja olulise tähendusega kohtumised.

Tema kui Paganamaal uue inimese jaoks on Vanapagan tegelasena hiiu kasvu kurja vaimuga rumal isane olend (n-ö loomalaadne pahatahtlik piiratud inimene). Paganamaa nime päritolu põhjuseks peab ta piirkonnas looduse-, täpsemalt metsausku ja -teadmisi järjepidevalt edasikandvate inimeste põlisasumit. Säilinud kultuurmaastike tõttu on kestnud ka inimeste loodusteadlik elulaad, mida võimaldab mitmekesisem ja rikkalikum loodus, paljud kaitsealused looma- ja taimeliigid. Adleri meelest teeb Paganamaa eriliseks kordumatu, eripärane ja raske läbitavusega loodus ning piirijoon Lätiga. Paganamaa tähendab tema jaoks puutumatut, masside jaoks kättesaamatus kauguses ja suuresti avastamata looduskaunist maad. Rõhutatakse puhtast rikkumata loodust, kordumatut loodusilu. Piirkonna potentsiaal on märkimisväärne, sest sinna sattunud inimesed lahkuvad raske meelega ja praktika on näidanud, et naastakse peagi ja ihaletakse ikka ja jälle tagasi.

Adler on Paganamaal uus elanik ning tema on pigem selle poolt, et piirkonda võiks aktiivselt muuta ja arendada. Piirkonna elavdamiseks on vaja korda saada infrastruktuur, s.o kruusateed, sideühendus, transpordiühendused. Bussid käivad sinna harva ja nädalavahetuse bussid, mis Tallinnast sinna käivad, on juba nädala alguses välja müüdnud.

Ta arvab, et jõulisemalt ja tõhusamalt peaks otsustatama ettevõtluse ja töökohtade loomise toetamist, noorte perede maaletuleku toetamist ja regionaalpoliitilisi toetusmeetmeid. Rongiühendus Võrru aitaks oluliselt Paganamaad kui piiriäärset ala elavdada ja arengule aidata.

Eda Lüütsepp (54 a) on üles kasvanud Kesk-Eestis, kuid tema vanaema on Krabi kandist pärit. Kui vanaema talle lugusid oma lapsepõlvest jutustas, siis vilksatasid jutu sees ka Krabi, Tsiamäe ja Paganamaa nimed, kuid kohalikest legendidest ei kuulnud ta midagi. Lüütsepp oli Krabi koolis eesti keele õpetaja. Kuna tema kuulis kohalikke legende alles täiskasvanueas ja neid jutustasid talle õpilased, siis on ta nendesse suhtunud kui õppematerjali. Lapsed teadsid tema sõnul legende une pealt.

Eda Lüütseppa on paelunud eelkõige Paganamaa looduse ürgsus. Kõigepealt sulas jää alt välja Kagu-Eesti, sealhulgas ka Paganamaa. Sellise maatüki asukateks võisidki kauges minevikus olla suured, mõistatuslikud ja metsikud olendid, kes jätsid hiiglaslikke jala- ja varbaküüne jälgi, kandsid püksis hiigelsuuri kive ja pelgasid kuke kiremist varahommikul. Lüütsepa jaoks ei sümboliseeri Paganamaad Vanapagan, vaid loodus, mis on tuhandeid aastaid püsinud puhta ja puutumatuna. Selle üheks põhjuseks on tõenäoliselt raskesti ligipääsetavus. Praegugi käivad paljud kohalikud ujumas hoopis Pähnil või Korneti järves Lätimaal, sest nad ei viitsi mööda mägesid turnida.

Ka tema on arvamusel, et Paganamaa kuvandit on loodud eelkõige väga ilusa ja loomuliku looduse kaudu. Tema sõnul võlub külalisi kaunis org, põlismets, puhas vesi ja õhk, Liivajärve looduslik liivapõhi ja veel midagi, mida on raske sõnadesse panna, aga kerge tunda – selline lihtne ja puhas paremaks saamise tunne. Ta mainib ka, et kohaliku murde kõla on see, mis sobib sealse looduse ja traditsioonilise elulaadiga ülihästi kokku. Ta loodab, et Paganamaale satuvad just need inimesed, kes selle paiga ilu ja erilisust kõige rohkem hinnata oskavad. Paganamaa päevad ei tohiks kindlasti kasvada massiürituseks ja eesmärgiks ei saa olla, et mida rohkem, seda uhkem. Samuti on tema arvamusel, et midagi võiks ette võtta kitsa, mägise ja kurvilise kruusateega, mis Paganamaale viib ning mida on suure bussiga ohtlik sõita.

Anonüümseks jääda sooviv kohalik teab mitmeid lugusid, mis tõendavad Silver Silla ja Marje Mürgi väidet, et Paganamaal on kummalised inimesed. Esiteks mäletab ta, et Paganamaal ikka päris metsa sees jõhvikasoo (Linnjärve soo) ääres elas üks mees, keda kutsuti Putelpääks, sest tal oli veidra kujuga pea (ilmselt sellepärast, et jäi kunagi veoauto alla). Teiseks elas seal Reinholdi Alviine, kes tõi talvel külmaga kitsed tuppa elama.

Kolmandaks oli Juhan Mürk ajanud kaks rästikut läbi hakklihamasina, pannud natuke sealiha juurde ja teinud kartulivõtu talgulistele süüa. Ta kohitses ka koeri ning kandis koeranahkset kasukat. Veel elas Paganamaal Kikka Aksel, kellel oli isetehtud puujalg (jäi kolhoosiajal rehepeksumasina vahele). Ta elas koos poja Ruudiga, kellel oli Downi sündroom ja kes jooksis kodust korduvalt ära, nii et Läti miilits pidi teda mitu korda koju tagasi viima.

Veel teab kohalik lugusid legendaarsest Härja Värdist, kellest jutustas ka Silver Sild. Värdis elas Piirioja ääres ning nimetas end ise Ferdinand Härjaks. Ta oli heasüdamlik ja lahke, aga väga veider. Väidetavalt lõi Värdis ajalehtedest pilte välja ning kleepis neid maja seinale, lasi maja ümbert maa ära künda, siis olevat ilus elada. Värdis rääkis veel, et tema on Ameerika luureagent ning lubas minna põõsa taha passima, kui loteriivõitja tuleb, siis näppab pileti ja võidab endale Žiguli. Ta eksis ka maisipõllu sisse ära ning huikus seal terve öö. Kirsipuu Leo olevat Värdisilt võrri ära võtnud, sest too ei olevat sõitmisega hakkama saanud.

Krabi koolis õpetati 7.–8. klassis välja noorgiided, giidikoolitust viisid läbi Vello-Taivo Denks ja Siimo Uiho. Marje Mürk meenutab, et tegemist oli väikse kooliga ja kõigile kõvahäälsedele headele suhtlejatele tehti legendid selgeks ning olidki giidid valmis. Sild lisab, et noorgiided said ka tunnistuse, millel oli kirjas, et neil on õigus Paganamaal ekskursioone juhtida. Nii Andrus Ploom, Silver Sild kui ka Marje Mürk on giidid olnud, kaks viimast pakuvad siiani soovijatele giiditeenust. Mürk meenutas, et 1980. aastate suvel, kui oli turistide kõrgaeg ja päevas oli juhtida umbes kolm või neli gruppi, siis läks mõnikord lausa tüütuks. Kord kui järjekordne buss õuele sõitis ja küsiti, kas Marje on kodus, vastas ta: „Marje läks kolhoosi põllule kõplama.“ Grupp seepärast juhtimata ei jäänud, sest giide oli lähikonnas kokku umbes viis või kuus.

Ekskursioonil räägib Marje Mürk kohalikke legende ja põnevaid fakte Paganamaa kohta. Ta on oma teadmised saanud lugemise, kohalike lugude korje ja enda fantaasiaga ning on arvamisel, et paljud kohalikud oskavad neid legende rääkida. Legendid Vanapagana kohta on levinud suuliselt ning ei ole aja jooksul muutunud. Tuntuimad on lood Vanapagana jäljehaudadest, magamiskohast, silla ehitamisest üle Kikkajärve ja selle järve saare kujunemisest. Veel räägitakse Vanapagana kitsekarjatamiskohast (Valgesoo), sellest, kuidas Vanapagan suure varbaküünega liivakraavi(d) tõmbas, ja sellest, et Vanapagan kartis äikest.

Põhiliseks vaatamisväärsuseks peavad kohalikud ürgorgu oma nelja järvega, peopaiga ümbrust ja Raadimäe vaatetorni, kust avaneb vaade järvede ahelikule ning ümbritsevale maastikule (vt fotosid Lisast 3). Mainiti ka jäljehaudu, sest neist läheb Paganamaale viiv tee mööda, matkarada, mis kulgeb piki järvede kallast, Suurt Liivakraavi, piiriorgu, oja ja põhjaeestlase jaoks müstilist metsa ja looduse ürgsust. Külalised on öelnud, et Paganamaa on aastaringi ilus. Eelkõige rohkem võlub inimesi Paganamaa kõrguste vahe, kõrged künkad vs sügavad orud, puutumatu metsik loodus ja liigirikkus (taimed, linnud, putukad) ning metsloomade rohkus.

Kohalikud arvavad, et piirkonna turismipotentsiaal on hea ning turismi võib laiendada nii, et see ei kahjustaks, vaid hoiaks ja säilitaks paikkonna eripära. Silver Sild mainis, et tema tahaks Paganamaal ette võtta öiseid tõrvikumatku. Oluline on märkida, et oodatud on loodushuvilised ja matkaharrastusega tegelejaid, kuid mitte massid ja pidutsejad. Kohalikele meeldib, et rahvas käib, kuid veelgi toredam oleks see, kui nad prügi maha ei jäta. Marje Mürk ütles, et tema enam suviti Liivajärves ujumas ei käi, sest rand on tavaliselt paksult rahvast täis.

Paganamaa MTÜ liikmed on mõelnud puhkemaja ehitamise peale kasvõi enda tegemiste jaoks, kuid kuna tegemist on looduskaitsealaga, siis ei saa ehitisi ja rajatisi vabalt teha. Järsust mäest turvalise allamineku jaoks tehtavate treppide remondi ja ehituse jaoks on samuti ametlikku luba vaja. Kui puu rajale langeb, siis võib selle läbi lõigata, aga ära ei tohi viia. Lisaks maastikukaitsealale piiravad tegevust ka rahalised võimalused (mis puudutavad eelkõige Paganamaa päevi). Uued elanikud Paganamaal väidavad, et tegevust piirab ka endiste korrumpeerunud kohalike omavalitsustegelaste mentaliteet, suhtumine ja vastutöödamine, sh uute inimeste pelgus ja võõristus. Nagu maal ikka, omaks võetakse väga vastumeelselt.

Kõik, kelle käest küsisin, käivad kohalikel üritustel, sest nad on korraldusega enamasti ka ise seotud. Nad teadsid öelda, et kohalikud võtavad ikka üldjuhul kõigist üritustest osa. Kohalikel inimestel otsest vastuseisu turismi vastu ei ole, kui nende privaatsust ei segata. Pigem on inimesed vastutulelikud ja neil on hea meel, et seal midagi tehakse. Näiteks kuuluvad kõlakoda ja torn maaomanikule, kes ise seal ei ela, aga ei müü ka kinnistut ära, sest ei tea, milline on järgmine ostja. Ta soovib, et maa oleks avalikus kasutuses.

Kokkuvõte

Uurimistöö eesmärk oli uurida maastiku ja pärimuse suhteid Paganamaal ning pärimuse rakendamist turismimajanduses ja kohaloomes. Selleks oli vaja teada, kus Paganamaa asub ning mis on piirkonna lugu. Töö fookuses oli ka Paganamaa nime kujunemine ning see, kuidas on Vanapagana muistendid aidanud konstrueerida piirkonna identiteeti. Selleks pidin uurima, kes on Vanapagan ja millisena teda mütoloogias kujutatakse. Samuti püüdsin avada seda, kuidas Paganamaa atraktiivset piirkonda tänapäeval turundatakse, kuidas kujutatakse Paganamaad kirjanduses ning kuidas kohalikud näevad Paganamaad kui elupaika ja turismi piirkonda. Töö viisin läbi kahes etapis. Esimeses etapis töötasin läbi artikleid, uurimistöid ja teoseid ning teises etapis viisin läbi küsitluse viie kohalikuga. Käisin ka ise kaks korda koha peal, et piirkonnast oleks parem ülevaade ning et oskaksin intervjuusid paremini juhtida.

Töö teoreetiline raam toetus maastiku ja folklooriuurijate Marju Kõivupuu, Mari-Ann Remmeli, Melika Kindeli ja Lona Pälli seisukohtadele. Kõivupuu sõnul sünnib maastike kujunemine mälu kandvateks paikadeks suuresti inimkäitumise kaudu ning enamasti suulise traditsiooni abil või toel. Kõige põhjalikumalt kohapärimust uurinud folklorist Mari-Ann Remmel defineerib kohapärimust nii: folkloor, mille hulka kuuluvad (koha)muistendid ja kohtadega seotud uskumused, kombekirjeldused, ajalooline pärimus, mälestused jm. Lona Päll väidab, et kohapärimus väljendab ja vahendab kohasidusal moel hoiakuid, uskumusi, informatsiooni ja erinevaid emotsioone ning et pärimus eeldab järjepidevust. Melika Kindel kirjutab oma magistritöös, et kohapärimust väärtustatakse paikkondlikku identiteeti loova ja toetava aspekti tõttu ning kohamuistendite peamiseks praktiliseks kasutusvaldkonnaks on saanud turism.

Uurimistöö esimeses etapis leidsin, et lugude maastikule toomiseks on vaja inimesi ehk n-ö pärandi eest kõnelejaid, kes hakkavad lugusid kohaloomes kasutama. Paganamaa on populaarne loodusturismi sihtkoht, kus käivad turistid nii Eestist kui välismaalt. Turiste meelitab sinna vahelduva maastiku ilu ja omapära. Paganamaa peamised populariseerijad on olnud Vello-Taivo Denks ja Siimo Uiho. Praegu tegeleb Paganamaa maastikukaitseala kaitse, paikkonna eripära tutvustamise ja külastuse korraldamisega kohalik huvirühm Paganamaa Arendamise MTÜ. Maastikku aitavad kujundada matkarajad, piirkonda iseloomustavad Vanapagana muistendid, paiga suursündmus Paganamaa päevad ja teosed, mida Paganamaast kirjutatud on.

Seda, kes on Vanapagan või vanapaganad, saab mõista mitut moodi. Vanapagan on pärimuses mütoloogiline tegelane, hiid, kes kujundas Eestimaa maastikku. Vanapaganaid saab võtta ka kui vanu eestlasi, kes ristiisku vastu ei võtnud ja metsa ära põgenesid. Paganamaal on olnud eri aegadel eri nimesid. Piirkonna ametlik nimi oli enne Paganamaad Trumbipalu ning rahvas kutsus kohta ka Arnoldi riigiks. Praegu on piirkonna üks rööpnimesid Krabi, mis on tulnud selle kandi suurima küla nime järgi. Piirkonna üldnimena on kasutusse jäänud Paganamaa ning see sai domineerivaks 1940.–1950. aastatel.

Uurimistöö teise etapi viisin läbi 2020. aasta aprillikuus, intervjuerides viit aktiivset kohalikku. Küsitluse käigus ilmnis, et piirkonna turismipotentsiaal on hea, kuid kohalikud turundavad piirkonda tagasihoidlikult ega taha sinna rahvamasse. Neil on hea meel, kui inimesed seal käivad, kuid muretsevad selle pärast, et turistid ei käitu rajal vastutustundlikult ehk jätavad prügi maha. Kohalikud rõhuvad maastiku korras hoidmisele ning soovivad, et koht jääks ikkagi loodusturismi sihtkohaks. Tee Paganamaale on vaja küll korda teha, et ka bussid sinna pääseks, kuid laudteid ja muid atraktsioone nad sinna ei taha. Kohalikud näevad Paganamaad kui müstilist kohta, mis võlub oma ilu ja omapäraga. Nende jutust võib välja lugeda selle, et kõik tunnevad sama nagu Julius Ungru (1996: 43): „Paganamaa tõmbas mind enda poole nagu magnet tõmbab rauda.“

Edasiseks uurimistööks pärimuse valdkonnas saab võtta Vana-Võrumaa pärimusturismi uurimise. Selle, kas ja kuidas on rahvapärimust ja kohalikku eripära kasutatud piirkonna turundamiseks ja kuidas kohalikud inimesed sellesse suhtuvad. Uurida saab piirkonna turismipotentsiaali ja kasutamata ressursi, mida kohapealsed inimesed ei märka või ei taipa eksponeerida.

Kasutatud kirjandus

Adler, Aive 2019. XXV Paganamaa päevad 12.–13. juulil. – Mägede hää, 4. juuli. https://rouge.kovtp.ee/documents/822972/22689762/09+Mägede+Hää_04-07_2019.pdf/8d65a2a5-778c-43b2-a0e1-6c16daf383f4?version=1.0 (06.05.2020).

Arukask, Madis; Kütt, Auli 2011. Vanapaganad eesti rahvaluules. Maatundmine. Eestimaa looduslikud pühapaigad. <http://maatundmine.estinst.ee/kohad/annemagi/vanapaganad-estni-rahvaluules/> (11.12.2019).

Breidaks, Arved 2020. Ale Sprenk mõisteti süüdi, riik konfiskeerib Krabi koolimaja. – Postimees, 19. märts. <https://lounapostimees.postimees.ee/6927947/ale-sprenk-moisteti-suudi-riik-konfiskeerib-krabi-koolimaja> (05.05.2020).

Denks, Vello-Taivo 1978. Paganamaa. Tallinn: Eesti Raamat.

Statistikaamet 2019. Statistika kaardirakendus. https://estat.stat.ee/StatistikaKaart/VKR?app_id=STAT2&user_id=at&LANG=1&resetlegend=1&bbox=665101.875,6384308.625,674008.125,6390652.375&thm=SUGUV5VANUSKAS2019_TOTAL%23TOTAL&thmp=2&thma=80&thmj=2 (08.05.2020).

Elamusretked 2018. Paganlikult maru sünnipäev – Elamusretked said 10 aastaseks! 12. september. <https://elamusretked.ee/uudised/paganlikult-maru-sunnipaev-elamusretked-said-10-aastaseks> (01.05.2020).

Kaljundi, Linda; Sooväli-Sepping, Helen 2014. Eesti maastiku ja mälu uurimise rajajooni. – Kaljundi, Linda; Sooväli-Sepping, Helen (toim.), Maastik ja mälu: pärandilooma arengujooni Eestis. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 7–35.

Käo, Henno 2010. Noorpagana lood. Tallinn: TEA Kirjastus.

Kindel, Melika 2005. Vaateid kohapärimuse väärtustamisele lähtuvalt Lahemaa turismisituatsioonist. Magistritöö. Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool. Tartu. <http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/986/kindel.pdf>

KNR = Eesti kohanimeraamat 2016. <https://www.eki.ee/dict/knr/index.cgi?Q=paganamaa&F=M&C06=en> (11.12.2019).

Kohv, Kaupo; Tomson, Pille 2009. Paganamaa MKA ja Väike-Palkna MKA kaitsekorraldusava 2010–2019. <https://infoleht.keskkonnainfo.ee/GetFile.aspx?fail=-1278450116> (11.12.2019).

Kõivupuu, Marju 2014. Pärinus maastikul, maastik pärimuses. Hargla ja Kambja kihelkonna näitel. – Kaljundi, Linda; Sooväli-Sepping, Helen (toim.), Maastik ja mälu: pärandilooma arengujooni Eestis. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 441–475.

Kõivupuu, Marju 2019. Paganamaa paganatest. 17. august. <https://vikerraadio.err.ee/967550/oulikool-marju-koivupuu-paganlusest> (11.12.2019).

Kusmin, Triin 2017. Eesti mets räägib Eesti lugu ehk põnevaid paiku matkateede äärest. – Metsamees 1, 129, 50–51. https://media.rmk.ee/files/Metsamees_129_150lpi.pdf (11.12.2019).

Laugaste, Eduard; Liiv, Ellen 1970 [digiteeritud 1999]. Muistendid Vanapaganast. Eesti muistendid 3. Hiiu- ja vägilasmuistendid. Tallinn: Eesti Raamat.

Mäekivi, Mirjam 2019. Ringkonnakohus jättis endise koolidirektori õigeksmoistmise muutmata. – Eesti Rahvusringhääling, 25. aprill. <https://www.err.ee/933340/ringkonnakohus-jattis-endise-koolidirektori-oigeksmoistmise-muutmata> (06.05.2020).

Maripuu, Aime 1980. Paganamaa legend. Tallinn: Eesti Raamat.

Päll, Lona 2016. Ökosemiootiline vaade keskkonna modelleerimisele Eesti kohapärimuses Kakerdaja rabaga seotud pärimuse näitel. Magistritöö. Tartu Ülikool, humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, kultuuriteaduste ja kunstide instituut, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond. Tartu. http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/52202/MA_Pall.pdf

Potter, Terje; Remmel, Mari-Ann; Valk, Heiki (koost.) 2001. Rõuge kihelkond: Paigad ja pärimus. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Turb, Margit 2008. Paganamaa maastikukaitseala. Tartu. https://www.keskkonnaamet.ee/sites/default/public/Keskkonnaharidus/paganamaa_EST.pdf (11.12.2019).

Ungru, Julius 1987. Minu lapsepõlve Paganamaa. Tallinn: Eesti Raamat.

Ungru, Julius 1996. Paganamaa mehe mälestusi. Võru: Võru Instituut.

Viires, Ants 1989. Kui vana on vanapagan? – Keel ja Kirjandus, 32, 9, 542–551.

Võrumaa Keskraamatukogu kodulehekülg s.a. Julius Ungru. <https://lib.werro.ee/julius-ungru> (05.05.2020).

Vikipeedia 2019. Vanapagana jäljehauad.
https://et.wikipedia.org/wiki/Vanapagana_j%C3%A4ljehauad (11.05.2020).

Vikipeedia 2019. Sulglohk. <https://et.wikipedia.org/wiki/Sulglohk> (15.05.2020).

Constructing and designing a mythological landscape on the basis of Paganamaa. Summary

The aim of the research was to examine and study the relationship of the landscape and heritage of Paganamaa and the implementation of traditions and heritage to the tourism industry. In my research, I defined Paganamaa as a cultural geography area, gave an overview of the creation of the name “Paganamaa” and explained how the legends about the Vanapagan (Old devil) have helped form the local identity and support the regional tourism. Based on the previous research about legends, I gave a short overview on the Vanapagan and how he is described in the mythology. Furthermore, I tried to elaborate on the marketing of the mysterious Paganamaa area, how Paganamaa has been described in the literature, and how the locals currently see Paganamaa as a place of residence and tourism. I conducted my work in two stages. In the first stage, I worked through articles and studies about Paganamaa in literature, geography and folklore. The second stage consists of conducting interviews with five local residents.

By a mythological landscape I mean an area, whose place identity has been heavily influenced by a mythological creature or a legend. The theoretical framework of the research relies on the standpoints of landscape scientists and folklorists Marju Kõivupuu, Mari-Ann Remmel, Melika Kindel and Lona Päll. According to Kõivupuu, human activity and oral traditions have been the biggest reason in the creation of vivid legends and landscape descriptions. The folklorist Mari-Ann Remmel defines the geographical place heritage accordingly: it's the folklore, which consists of place legends and beliefs related to the certain location, different descriptions, historical traditions and various memories. Lona Päll argues that a place heritage expresses and mediates the beliefs, superstition, information and different emotions. Melika Kindel writes in her Master's Thesis that place heritage is highly valued because of its ability to create an interesting local identity and the tourism has benefitted a lot from local historical legends.

Paganamaa's identity is based around a mythological giant, namely the Vanapagan, whose actions have been associated with the changeful local nature and landscape. Paganamaa is a cultural geographical region located in Võrumaa, near the southern border of Estonia. Paganamaa has had many names throughout history. In the first stage of the research I discovered that the region's official name before *Paganamaa* was *Trumbipalu* and that the local people also called it *Arnold's state*. Currently, *Krabi* is also an alternative name for

the region, being the largest village in the area. However, *Paganamaa* has remained the most popular name, because it is one of the only places in Estonia to be named after a mythological creature. Lots of hiking trails, legends about the Vanapagan and the nature park have only increased the area's popularity. According to folk etymology, the name *Paganamaa* may have come from an old legend, which talks about how people, who were not law-abiding, hid into the valleys and forests of Paganamaa. The local keepers could not catch the villains, so they cursed and said the landscape to be "the Devils land (*pagana maa*)". The area was named *Paganamaa* probably during the times of the tsarists state (from the beginning of the 18th century to the beginning of the 20th century), and the name became really popular during the post-war years (the 1940s).

The word *pagan* comes from the Latin word *paganus*, which means a villager, peasant and also a non-Christian person in many languages in Europe. However, there are many ways to understand the creature of Vanapagan. In Estonian folklore and history, the Vanapagan is a mythological giant who shaped the local landscape. The Vanapagan is usually described and portrayed with horns and a tail, being well-built and tall, strong and sappy with devilish characteristics. Pagans have also been the name of old Estonian people, who declined Christianity and sought shelter in the local forests and caves.

Paganamaa is a popular nature tourism destination, that is visited by landscape and hiking enthusiasts from all over Estonia as well as foreign countries. The alternating landscape, hiking trails and even the legends about the Vanapagan are a major reason why visitors are attracted to the area. Paganamaa's main populizers have been conservationists Vello-Taivo Denks and Siimo Uiho, local students of Krabi school have been also helping to keep the area tidy. 1970s and 80s were the high time of the local tourism. As of right now, Paganamaa Development NGO is responsible for the landscape protection area, whilst organizing tours and bringing in visitors. The main event of the area has become *Paganamaa days*, which attracts several hundred people from all over Estonia and is also visited by the locals. Many hiking days, gatherings and other public events are held in Paganamaa.

To introduce the legends and stories to the area, we need a legends spokesman, who will use the stories in the creation of local heritage. Traditions would not exist without people and in-between communication. Paganamaa's oral tradition originates from the 1930s. It may be hard to picture the old stories of Paganamaa, since most of the area has grown into forests by now. Most common legends about Paganamaa talk about the creation of the

Vanapagan's giant steps and trenches, how the Vanapagan wanted to build a bridge over Kikkajärv and how the island of the Kikkajärv was formed. Furthermore, Julius Ungu, Aime Maripuu and Henno Kão have written about Paganamaa in their literature. There is also a song called "The Waltz of Paganamaa".

I conducted the second stage of my research in April 2020, by interviewing five people involved with the life and everyday of Paganamaa who might have the most appropriate information regarding my Thesis. I selected some group representatives and conducted two verbal topic interviews and three written interviews. My surveys concluded that even though the area's tourism potential is relatively high, locals are not too interested in bringing in large crowds of people. They are delighted when people visit, but sometimes worry if the visitors do not act responsibly and litter the area. The locals insist of keeping the area clean and tidy and wish that Paganamaa would still remain as a nature tourism destination. In order to access the area with a bus, a roadway needs to be fixed, but the locals have said not to want any other attractions or boardwalks. The people of Paganamaa see the place as a mysterious location that fascinates and charms people with its beauty and originality.

Lisa 1. Paganamaa valss

22

Paganamaa valss

Silvi Männingu

Silvi Männingu

Keskmiises
valsi tempos F

1. Kut - su - vad kau - gu - sed mat - ka - ma meid,
2. Jär - ve - de kal - las - tel jäl - jed ja teed,
3. Loo - du - se i - lu, see küt - kes - tab sind,

tal - la - ma tund - ma - ta ra - du ja teid.
va - nas - ti pa - gan on tal - la - nud need.
peeg - li - na si - le on jär - ve - de pind.

Kuid pea mär - kad sa, üks
Seal suur lii - va - kraav ja
Need o - rud ja mäed sind

kau - ni - maid pai - ku on Pa - ga - na - maa.
tei - sal on jär - ves üks ki - vi - ne saar.
ta - ga - si kut - su - vad pea - gi, küll näed!

Refrään Hol - laa, hol - la - di - raa, kau - nis on Pa - ga - na - maa,____

hol - laa, hol - la - di - raa, kau - nis on Pa - ga - na - maa!____

Pa - ga - na - maa,____ i - me - kau - nis on Pa - ga - na - maa!____ 1972

Vaask, Tõnu (koost) 2013. Metsalaulud. Võru: AS Võru Täht.

Lisa 2. Intervjuu küsimuste näidis

Nimi, vanus:

Sissejuhatus ja lood

Mis on teie seos Paganamaaga? Kaua olete seal elanud? Miks sinna läinud, elukohaks valinud?

Kas teate, millal hakati kohta Paganamaaks kutsuma? (Oli ta ju enne Trumbipalu.)

Kes on Vanapagan(ad) Teie jaoks?

Mida mäletate lapsepõlvest seoses Paganamaaga? Milliseid lugusid vanemad ja vanavanemad rääkisid?

Kas meenub mõni tõestisündinud/naljakas lugu (lapsepõlvest)? (Kus arvasite näiteks, et Vanapagan on päriselt olemas)

Kas ja milliseid lugusid nüüd lastele seoses Paganamaaga/Vanapaganaga räägitakse?

Kust need jutud pärinevad? Kui paljud lood on ise välja mõeldud ja kui paljud on raamatutest pärit?

Mis raamatuid olete ise Paganamaast lugenud? Kas V. Denks, J. Ungru ja A. Maripuu on tuttavad?

Paganamaa erilisus

Mis teeb Paganamaa eriliseks, mis on seal tähelepanuväärset? Kui turist läheb esimest korda sinnakanti, mis on need kohad, mida Te esimesena talle näitate? Miks?

Mis Paganamaad sümboliseerib, mida Paganamaa Teie jaoks tähendab? Mida rõhutatakse?

Kuidas on Paganamaa kuvandit loodud (konstrueeritud)? Kuidas Paganamaad turundatakse?

Turism, aktiivsus

Millega tegeleb Paganamaa Arendamise MTÜ? Mitu liiget seal on? Kas on jätkusuutlik?

Mida kujutavad endast Paganamaa päevad? Kes seal käib, kui palju on huvilisi?

Mis täpsemalt on Paganamaa Brass? Mitu liiget seal on, mis aastal loodi? Kui aktiivne?

Mida võiks teada Krabi külateatrist?

Kui palju huvilisi käib Paganamaal (nt kuus või aastas)? Kuidas nad sinna satuvad? Kust on nad pärit (kui palju välisturiste)?

Milline on piirkonna turismipotentsiaal?

Kuidas elavdada piirkonda? Mis plaanid on tulevikus, mida tahate tulevikus Paganamaal näha? Kas olete mõelnud turismi laiendada/edendada?

Kas on midagi, mida tahaks rohkem teha? Kas miski takistab, piirab Teie tegevust?

Kas pakute kohalikke teenuseid, tooteid, mis tulevad kasuks kohalikule majandusele (nt meened, käsitööasjad, mesi)?

Kas giidid on kohalikud, koolitatud, vabatahtlikud? Milliseid lugusid nad räägivad? Kust nad saavad oma teadmised? Kui palju neid on/olnud on?

Kas ise käite kohalikel üritustel?

Kas Teie tahate, et Paganamaal käiks rohkem inimesi?

Lisa 3. Fotod sügisesest Paganamaast

Vaade Liivajärvele, Mudajärvele ja peopaigale (droonipilt). Foto: Liset Kivioja. 16.10.2019.

Raadamäe vaatetorn. Foto: Liset Kivioja. 16.10.2019.